

USUTEADUSLIK AJAKIRI

AKADEEMILISE USUTEADLASTE SELTSI
VÄLJAANNE

Vastutav toimetaja: **U. Masing**

Ajakirja toimkond: U. Masing, E. Salumaa, J. Kimmel, V. Uuspuu

Sisukord :

	Lk.
U. Masing: Usuteaduskonna yliõpilaste usulisest elust . . .	33—71
U. Masing: Piibli juubeli tähistamisest	72

Tartus, 1939

AKADEEMILISE USUTEADLASTE SELTSI KIRJASTUS

**Akadeemiline Usuteadlaste
Selts.**

Peeter-Põllu 2, Tartu.

Palume Teie austavat osavõttu Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi traditsioonilisest kokkutulekust Usuteadlaste Konverentsi puhul 30. jaanuaril 1940. a. (Konverentsi esimesel päeval) kell 21.00 (kohe pärast Ülikooli kirikus korraldatava jumalateenistuse lõppu) Üliõpilasmajas.

K A V A:

I

Üldkoosolek.

PÄEVAKORRAS:

1. Uute liikmete vastuvõtmine.
2. Aruanded.
3. Eelarve ja tegevuskava pro 1940. a.
4. Liikmemaksu määramine.
5. Läbirääkimised.

II

Ksv. Mihkel Soovik esitab väljavõtteid oma auhinnatööst: „Sören Kirkegaardi kirikuarvustuse dogmaatilisi aluseid.“

III

Omavaheline koosviibimine õhtusöögiga.

Lugupidavalt

JUHATUS,

Tartus, 10. jaan. 1940. a.

USUTEADUSLIK AJAKIRI

Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi väljaanne

Vastutav toimetaja: U. Masing

XI aastakäik

1939

№ 2

Usuteaduskonna üliõpilaste usulisest elust.

Uku Masing.

Võibolla, et mult oodatakse säärase kysimuse puhul apoloogiat, sest ma olevat suuremaid usuröövijaid usklikelt üliõpilasilt kuradi sepikojas. Oleks kohe võimalik tavaline liik apoloogiat, milles syy aetakse kas teiste asjaosaliste või kaebajate kaela, sest kõik teavad, kuigi ei räägi sellest, et usu elu kirikus ja vasttulinud üliõpilaste seas pole kiidetaval järjel, paljud on olnud viimast korda usklikud aastaid tagasi mõne täide läinud lapsepalve tõttu. Sageli kaebavad usuhävitamist teaduskonnas just need, kes pole tulnud toime eksamiga, olles liiga hääl arvamisel enestest, vahel ka sellised, keda ei lasta lugeda maha vihust. Siis teatavasti ei ole vastavat võimalust minna tänama Jumalat, kes on aidanud oma lapsi. On kindlasti säherdusigi, kellele mõjub usku hävitavalt habemepuudumine mõnel õppejõul. Kuigi see oleks lõbus lugemine neile, kes midagi säärast pole kogenud oma nahal, anekdoote on praegu mujaltki saada kyllalt.

Olen saanud üliõpilasilt mõne aastaga usundipsykoloogia seminarist osavõtmise puhul umbes poolsada usuliste elamuste kirjeldust. Lasknud kirjutada, et nad korra kysiksid, kas neil ongi sääraseid, et näha neid veel „teaduskonna poolt rikkumata“. Nende najal (paari ma ei leidnud enam yles ja mõni mitteisiklik arutelu on jäänud välja) katsun kirjeldada usuteaduskonna üliõpilase olnud usu elu. Yldiseks ryhmitamiseks ja saladuse säilitamiseks (sest võiakse ju sõnu inimese noorusest kasutada tema vastu) on tekstidele vihjatud vaid rooma numbritega ja jaotatud nad kolme ryhma. I—XI mingis paremusjärjestuses on hääd kirjeldused ja mitte ainult need, mis mulle meeldivad. XII—XXVI paremusreastuseta on keskpärased, milledest aga on võimalik saada aimu inimestest. XXVII—XLII on ähmused, sageli liiga yldsõnalised, või teoreetilist laadi arutlemised, kuid

nende hulgas leidub kohast materjali lapsepsühholoogiale. Mõnelt on kaks kirjeldust ja paljud kõnelevad mitmest elamusest, mis nende arvates on usulise sisuga. Kirjeldus nende varal saab muidugi väga lünklik ja ta ei saagi olla vastav täiesti tõelisele olukorrale. Selleks pääle andmete korratuse ja juhuslikkuse on neid tavaliselt ka liiga vähe. Olen ppydnuu kyll hoiduda liiga palju lugemast välja mõnest yksikust sõnast, sest systemaatistamisega nagunii satub otsekohe ohtu kaotada mets puude tõttu, kuigi vist 42 puu puhul ei saa olla suuremat ytlemitst metsast. Tekstid aga on väga erineva pikkusega (umbes 900—20000 tähte) ja selle tõttu muidugi kipuvad esikohale need, kes on kirjutanud palju ja sageli väga mitme erineva lahtri alla asetatauat. On kiusatus rekonstruuda vähemkirjutanute andmeid nende rikamate yleaedsete varal, võibolla, olengi vahel sattunud talitama nõnda, kuigi olen katsunud hoiduda.

Võiks öelda, et umbes kolmandik kõigist pole pääle lapsepõlve kogenud mingi usulise elamuse olemasolu. Täpsamalt seda öelda ei saa, sest esmalt oli inimesele valiku võimalus vaba ja ta võis sobivamaks pidada endist, teiseks ei olegi paljudel kordadel võimalik öelda, kas on tegu hiliste või varaste elamustega, kolmandaks on mõnedki maininud, et kirjeldatud varane elamus on mõjunud määravalt kogu elule ja sellepärast on arusaadav miks jutustatakse nimelt seda. Muidugi just nende seas leiduvad ka need, kes, võibolla, ialgi ei saa usklikeuks inimeseks selle sõna õiges mõttes. Lisaneda võivad veel mõningad, kes väidavad, et neil usulisi elamusi pole olnudki ja nad kirjeldavad seda, mis võiks olla asja poole. Kuid neidki kõiki ei saa pidada kõlbmatuks, sest ilmneb vahel, et nad usuliseks elamuseks peavad midagi erakordset, millest teised vist ei ole unistanudki. Nõnda ei saa ette määrata, millised inimesed ei kõlba, millised on kohased. Mul isiklikult on muidugi teatavaid sympathyaid ja antipathyaid, kuid teksti lyhiduse puhul on raske määrata sedagi. Ainult kaks või kolm isikut kõikide seas on sellised, keda ka kõige rangem baptistki peaks usklikeks, neist on kaks kirjeldanud oma elamuse käiku hästi. Viimati, koguses leidub neli naist, kuid nad ei erine muus meestest kui et nende jutustamis- oskus on yldiselt parem.

Väga vähesed on arvanud vaja olevat seletada, mis nad mõtleavad elamusega ja usulise elamusega eriti. Andsin sellise väga ähmuse ja yldise teema ainult sellepärast, et keegi ei tun-

neks endal olevat sundi kirjeldada seda, mida ta ei taha. Kuid ainult üks pärib (VIII) kas iga elamus, mis otseselt või kaudselt seotud Jumala või tema nimega ongi usuline elamus, mida nimetada elamuseks, mida mitte. Esimene kysimus on päris õigustatud, sest sellele ei ole selget vastust ka mitte siis, kui eraldaksime positiivsed elamused negatiivseist. Jääb ikkagi inimese enese otsustada, mida ta peab usuliseks, sellepärast ka kõikumised on väga suured. Kuid on kindel, et elamusest, eriti just usulisest, ei saa olla juttu kui jaatatakse teiste arvamisi, elamuses peab olema tingimata isik ise tegev võimalikult suures ulatuses ja võimalikult teadlikult. Samuti võib öelda, et elamus ei seisne väitmises, vaid ta peab haarama vähemalt mõtlemise. Väitmine, et midagi on nõnda, ei tarvitse sisaldada põrmugi isiklikku; mõtlemine, olgu ta kui objektiivne tahes, ei ole iialgi vaba isiklikust. Elamus siis on kogemus, milles inimene on teadlik, millega ta selle tõttu ka kuidagi suhtleb. Kysitavaks aga jääb, kas usuline elamus ilmtingimata peab tegutsema Jumalaga või asjuga, mida nimetatakse jumalikeks. Tavaliselt arvatakse nõnda, kuid mu mõttes peaks, kui seda arvamist pooldada, mõlema mõiste piirid avardama palju suuremal määral kui tavaliselt synnib. Inimene võib ju elada yle taifuni, kuid kirjeldada teda suureks tuuleks; vaevelda konnasilmadega ja kirjeldada ainult mingit valu varbais. Nii ei tarvitse olla ainult enne tutvumist õige nimetusega, vaid ka hiljem veel, nagu tavaliselt juhtub abstraktsemate nähetega. Kuigi inimene teab, et on olemas see, mida nimetatakse armastuseks, ta ei tarvitse alati olla teadlik, et armastab kedagi või midagi. Ta võib anda ähmuse kirjelduse, millest teine inimene, või ta ise hiljem, suudab taibata, millega oli tegemist. Tavaliselt kyll kogemuse kordumisel kordub inimesele ka nimetus, mida ta kasutas varemini. Aga hoopis teisalt pärinevad põhjused võivad takistada õige nimetuse leidmist surmanigi vahel.

Kui suur tähtsus on teadvusel ilmneb ka yhest arvamisest (XXXIV), milles autor seletab, et elamus tähendab olukorda, kus inimhinge vallutavad tunded, „mis pole harilikud ja panevad inimese järele mõtlema“. Kui sel puhul tekkivat religioossed tunded, siis elamus olevat usuline. Väljendus pole selge, sest korra on elamus tunne, siis ta aga tekitab tunde, mis omakorda võrdub järelemõtle misega! Tähtis on, et „harilikke tundeid“ ei peeta elamusttekitavaks, ilmselt sellepärast, et teadvuse tugevus

säärasel korral on nõrk. Veel taipamatumalt, kuid umbes taolise sisuga on XII A väide: „Elamused, tunded — need vahelduvad alaliselt meie siseilmas. Päevast-päeva tunnetame välisilma, siseilm reageerub neile tunnetusile, moodustuvadki elamused ja tunded.“¹⁾

Teised, kui nad yldse tegelevad kysimusega, vastavad lihtsalt, et usuline elamus on tunne (XX, XXII; sõna nähtavasti kõige laiemas mõttes), millel on teatav Jumalale kalduv sisu, mingid kogemused Jumala asjus.

Usuline elamus on vähemalt XX, võib olla ka VIII juures tingitud inimesest, kuigi ei pyytagi öelda, kuidas ta võib olla olemas. Ainult kahel või kolmel korral katsutakse vastata. Väidetatakse, et põlvest põlve edasikandunud harjumus mõelda maailma seaduspärasuse, otstarbekuse ja keerulisuse taha loov Jumal võimaldab seda (XXII, XXXIV), sellele aga lisanduvat vane matelt saadud õpetuse mõjud (XXII). Teisalt siiski öeldakse ka, et inimese omadusi olevat n. ö. vahetult tunnetada Jumalat (XXII), või, et jumalateadvus olevat meis kõigis (XXXIX, osalt XXXII). Kuid ainult üks väidab (XII A), et „usuline elamus on tingitud kõrgema olevuse tahtest, Jumala tahtest, kes valitseb maailma ja kosmost“.

Võiks siis järeldada, et kaasaegses põlves on kaks vaatenurka sellelt küljelt: Jumal iidse pärandina, või Jumal normaalsele inimesele eo ipso antud tunnetusobjektina. Mõlemal korral ei saa usuline elamus olla, vähemalt mitte koguni, inimese oma saavutus, vaid Jumala olemasolu võimaldab nad. Kas otseselt või kaudselt pole siis enam väga tähtiski. Ka need, kes väljuvad inimese olemasolust ja Jumalat ei pea elamuse tekitajaks deus ex machinana võiks asetada yhte või teise rühma. Kuid vaadeldes lähemalt ilmneb erinevus hoopis teiselt küljelt, kuigi vastakus ei ole nii suur kui tavaliselt väidetakse. Kogu kysimus on ju vähemas ulatuses see, mis hiljutij oli akuutne dialektilises

1) On veel paar segast väljendust, mida ma ei oska mahutada. XXXI ytleb, et usuline elamus on iga elamus, mis kannab usulist ilmet, ja millele inimene läheneb pyhalikult ja tõsiselt. Veel segasemalt XXXIV, et usk viivat inimese välja raskeist hingeolukorrist ja paljud valivatki „selle tee“. Tõuget aga, mille mõjul inimene satub säärasele teele, võivat siis nime-tada usuliseks elamuseks. Neis lauseis ilmneb paljudele teoloogidele omane sisemine segadus. Või öeldakse circulusega (XII A), et usuline elamus on selline elamus, mis viib lähemale Jumalale.

teoloogias. Kas inimene järeldab teatavaist elamusist Jumala olemasolu ja muud ta kohta, kasutades nimetust Jumal nagu laps sõna, mille täpsat tähendust ta ei tea, mille aga kuidagi arvab sobivat enda kogemusele? Või on nõnda, et inimesel yldse ei oleks usulisi elamusi, kui talle poleks syndinud kaasa Jumala tunnetus, või, kui ta poleks saanud õpetust Jumala suhtes lapsepõlves. Mu arvates nad ei saa olla täiesti vastuolulised juba sellepärast, et mõlemal korral on olemas Jumala mõiste enne elamust ja mingi sisuga. Vahed on enimini psühholoogilised. Esimene ryhm inimesi on iseseisvamad, vähem kinni traditsioones, nad täidavad pooltyhja mõiste ise ja ei pea teda enne reaalseks, kui on ise kogenud. Inimene siis kyll ei mõtle, kust ta on saanud mõiste ja kui ta peaks, ta vist seletaks, et see on syndinud kaasa. Et mõiste ometigi on pooltyhi, sõltub tavaliselt vastakusest vanematega. Laps on arvamisel, et peab mõtlema vastupidi, aga ta ei tea, mis oleks vastakuti vanemate usuga, kuid ometi usk. Teine ryhm on saanud valmi mõiste, usub vähemalt, et on saanud. Ta „hing“ kogeb vastavalt pildile, mis on temas. Elamus on neile ainult siis usuline, kui ta vastab lapsena omandatud aksiomaatilisele normile. On ysna yskkõik sel puhul, kas arvatakse mõiste olevat iidne pärand, saadud vanemate kaudu, või syndinud kaasa. Kõik need vastused tähendavad ainult, et inimene peab oma sõltuvust institutsionaalsest usundist loodusseaduseks. Muidugi see arvamine on ka vahendiks, et vaigistada oma kahtlusi säärase arvamise õigustuses. Teine ryhm, sellega ka dialektikud, on mu arvates palju suuremad kahtlejad kui esimene.

Palju oleneb elamuse sisust. Ka esimesse ryhma kuuluja võib kogeda seda, mis on olnud teistelgi, millest talle on kõneldud. On ju kysitav kui palju inimesel yldse on võimalik kogeda asju, millest talle kunagi pole räägitud. Noor ehk teataval määral suudab veel, kuid vana oletab juba ette, et kogeb ainult asju, mida teised enne teda, ja sellepärast ta ei kogegi asju, mida teised pole kogenud. Vahed kahe ryhma vahel on nõnda siis ikka enam teoreetilised, nagu ka puhast augustinismi ja pelagianismi pole olemas mujal kui matemaatilis-filosoofilis aruteludes. Peaaegu iga inimene on kuulnud midagi Jumalast ja usust, juba selle tõttu ei saa ta usk olla iial midagi ennekuulmatut, ka siis mitte, kui ta teadlikult astub vastu kuuldule. Igal juhul ta teeb valiku olemasolevast. Valiku põhjused on lapsepõlves omandatud aksiomaatilised normid, kõik see, mida „tehakse Iisraelis“.

Kõige kindlamaks usulise elamuse tekitajaks peetakse teoreetilisel või praktilisel mingit õnnetust (15 juhul): enese või omaste haigus esineb, või nende surm, või yldisemat laadi õnnetused lapsepõlves, mis siis tavaliselt on palves ajanud otsima Jumalat, kes ka on vastanud, kuigi mitte alati palve täitmisega. Kui arvestada ka sisemised rahutused, milledest mõned kõnelevad, mingiks hädaks, siis võib öelda, et pool kõigist on pöördunud häda sunnil Jumala abile. Yldiselt asjaosalised, koguni need, kel polegi olnud säärast juhust elus, peavad seda käiku päris normaalseks ja õigeks. Nii ytleb XVII B, üks neid vähesi, kes leiavad, et neil pole usku, kuid ometi tahaksid uskuda:

„Nii on selge, et pöördumine toimub seda hõlpsamini, mida halvem on väline olukord, kui ei ole järel enam yhtki muud päästmisabinõud, yhtki rahustajat kui Jumal. Sellepärast siis käivadki kirikus ainult vanad eided ja pettunud noored. Noortel on pettumine aga kaunis harva esinev, sest tulevaist olukorramuutust loodetakse paranemist. Kui pikad pyksid saadi lyhikeste asemele, siis tundus, et su seisukoht maailmas oleks nagu muutunud mõnevõrra paremaks. Muidugi ei muutunud midagi. Aga noorel inimesel ehk on teisigi etappe (leeriskäimine, koolilõpetamine, abiellumine jne.) millest pääle ta loodab paranemist, aga ikka kogeb selle tulematajäämist. Siis vanana, sest et lootma peab, ei jää järele muud lootust kui Jumal.“

Kui jaatada seda, kuigi näiteks XXXII A arvab, et noorte pettumusel on palju sygavamad tulemused (oleneb ju yksikisiku võimest vastu panna), siis muidugi võib väita, et neil inimesil, kes noorena häda tõttu sattunud Jumala juurde, yldse pole usku, sest nad ikka loodavad ju paranemist alles kuskilt mujalt, mitte nii palju veel Jumalalt. Aga kui XVI väidab: „Ja ma soovitan igale noorele kahtlejale kord olla haige, muidu neil ei ole aega tõsisemate kysimustega vastavas meeolus tegeleda“, siis jätnud kõrvale psykoloogilised järeldused, mis tehtavad säärasest soovitamisest, on tal kyll enamvähem õigus. Kuid tähtis pole ainult aeg, vaid ka põhjus.

Lyhinägelisemalt kui XVII väidab XXXII: „Noor tormates ellu, rõõmsana ja suurte lootustega — pettub peagi kui põrkab kokku eluraskustega. Ning siis asubki inimene kõrgema toetaja ja abistaja otsimisele — kes temal aitaks yletada siis need eluraskused. Nagu vanasõnagi ytleb, et hädaga õpib inimene mõtlema, nii võime ka öelda, et „häda“ viib inimesed ka usulisele läbielamisele.“

Tõepoolest on see inimene palju vähem lootusetu kui XVII, kuid ta kuulub nende sekka, kes juba lapsena on kaldunud iga häda puhul kõigepäält otsima abi Jumalalt, jõuetumate hulka, kes

aga seda rohkem suudavad loota. Teine kuigi ta räägib lootusest ei looda ometi midagi elust, teda ei uimasta enam unistuse oopium ja ta arvab, et ka Jumalalt pole loota midagi.

Võiks ju koguni öelda, et iga usulise elamuse taga on mingi häda, sest igal usklikul on olnud selliseid, mis häda toodud. Kuid kõik inimesed ei tunne, et Jumal neid oleks „kutsunud vitsaga“. Enamik omefigi. Paistab, et inimene, keda Jumal paaril või kolmel juhul on sundinud hädaga, väärib veel uskliku nime. Kuid see, kellel muust yldse pole kõneleda, kes häda peab Jumala ainsaks kutsumisvahendiks oma kogemuste põhjal, on yheltpoolt liiaks egoist, et olla usklik, teisalt liiga jõuetu selle nime saamiseks. Mu arvates ei saagi öelda kellegi kohta, et häda viinuks ta täiesti Jumala juurde. On küll viinud lähedamale mõneks ajaks ja võimaldanud ajutise suhte syvenemise. Ei tule viimati arvestada ainult inimesega. Sest kymme korda murtud ja väänatud usklik võib küll ise elada väga lähedas, olgugi ambivalentses, seoses Jumalaga, kuid teistele inimestele tal pole anda muud kui sentimentaalitsevaid hirmuga immutatud kirjeldusi oma õnnest, mis aga ei too kedagi Jumala juurde pääle nende, kes kalduvad ise samale teele ja ilma teise kaasabit suudaksid. On ju loomulik, et siis, kui keegi ei aita, minnakse otsima nõu Jumalalt, kuid, kui inimesel on veel vähegi julgust ja ausust, siis ta häbeneb, et yldse läks otsima abi mujalt, kuid häbeneb ka, et Jumalaga tegi tegemist ainult häda pärast. Õige inimene, nii veider kui see kõlab, pärast säärast kogemust hoiduks eemale pikemaks ajaks Jumalast. Aga kui tal pole julgust ega ausust, siis ta on edaspidi sama võimefu saama õigeks inimeseks, s. o. usklikuks, nagu laps, kes iga pisiasja puhul nurub abi vanemait. Julgusetu andumine Jumalale võib küll olla väga liigutav ka teistele, kuid see inimene ei ole võimeline midagi tegema Jumala hääks juba sellepärast, et ta suhtumine ikkagi jääb ambivalentseks.

Päälegi on näiteid mitu, mil häda ei vii Jumala juurde, vaid hoopis vastupidi eemale. Nii kõneleb XXXVIII vanemate surma puhul:

„Yhest kyljest on see elamus küll sydames teatud usulise tunde välja kutsunud — teatud Jumala austuse. Aga teisest kyljest tegi see elamus minu yskõikseks ja osalt ka tuimaks ja kutsus minus välja otsuse, et pole yldse Jumalat! Miks tuli ta siis just mind karistama? Ja nii sain mina esimese elamuse läbi kahtlejaks. Mul polnud mingit arusaamist, ei usust ega ka Jumalast.“

Hiljem aitab kyll enese haigus murda selle jonni, kuid jääb kahtlaseks kas seegi on olnud lõplik. XXXV jutustab kuidas läinud luba kysimata lapsepõlves merele sõudma ja eksinud uttu, lubanud pääsmise puhul tunnistada yles, et loata läinud. Kui ta viimati pääseb, ta on päris kindel, et Jumal just sellepärast udu tekitas, et ta saaks peksta sõnakuulmatuse eest. Ta tunnistab yles oma teo, kuid ainult hirmu pärast, et Jumal ehk leiab siis veelgi mõjuvama karistuse. Kolmanda juhu, milles on näha, et häda võib sama hästi viia Jumala poole, kui Jumalast eemale, tsiteerin pikalt sest ta on kõigiti õpetlik ja hoiatav (VIII).

Poiss on olnud usklik nagu lapsed ikka vanemate järele, kes kyll usklikud ennemini häda pärast. Koduse viletsuse kompensatsiooniks on tal olnud võimalus koolis olla esimene. Sattunud teise kooli tõstetakse esikohale ta viletsus, tulemuseks on väliselt see, et ta jääb enamvähem viimaseks ja sisemiselt päratuks. Väidab, et kaasõpilased osanud veristada ilma terariistata „ja kui väikesed seda ees tegid — ja et sa olid liig tundliku iseloomuga, siis tegid seda õpetajadki pea järele, need õpetajad, kelledele peaksid olema kõik lapsed yhetaolised, arvestamata ta isa rahakotti. Aga kaupmehe poeg-tytar, Issand, need nii kenad ja puhtad, õrnakesed ja kallid, mis on nende kõrval yhe aguli töölise poeg. Prauh! prauh! ei oska — nõrk sisse! Piuksatad — nurka! Mida rääkis sel puhul yhe pisikese poisi syda? Mis sai seal tekkida muud kui viha — läbi mitme aasta läks see areng — metsik ja purustadatahtev viha. Kõike! Viha oma kaasõppurite vastu nende upsakuse pärast, õpetajate vastu nende mitteõpetajaslikkuse pärast. Kuid ma ei või süüdistada kõiki õpetajaid... Nii sunniti mind elu vaatama mitte enam lapsesilmadega vaid juba teatud kriitikaga. Muidugi tõmbas see poisikeslikele vallatustele joone alla. Võib-olla liigselt vara, kuid nyüd hakkasid mind elu õiguslikud kysimused huvitama, mus hakkas midagi karjuma selle järele. Kerkis hulk kysimusi, võib-olla kerkib neid igal lapsel, kes on elanud majanduseliselt kes-teab mitte-kui-hääs olundis, kujutlen seda nii, kui ta ei rahuldu enam palja kõhutäiega, vaid vajab juba inimeste seltsi, vajab sõpru, vajab mõistjaid endale kaaslaste hulgast, kes ei taha olla yksinda. Võib-olla peab selleks olema natuke arenenum silm, et hakata nägema ymbritsevat. Iga selleeane laps peaks olema revolutsionäär. Kuid nad polnud vast kõik, seal oli veel nii mõnigi kehvikute perest põlvnev laps pääle minu, ma ei näinud, et see neid oleks häirinud, mis arvasid teised ja kuidas oli yldine suhtlemine, võib-olla oli neil paksem nahk, või olid nad samasugused mässajad, ma vaid ei osanud seda näha tol ajal? Või miks pididki nad mässama, nad leppisid sellega, et Jumal on loonud yhed rikasteks, teised vaesteks; yhed upsakateks, teised, kes peavad endid neil laskma painutada; yhed valitsejaiks, teised valitseta-vaiks — see kõik oli ju nii loomulik. Pidi siis laskma ennast häirida sellest...? Ma aga ei saanud enam nii, mu käed kiskusid rusikaisse ja ma hakkasin eemalduma nendest. Mina pidin oma veel lapse-sydamega vihkama, ma pidin enda kysimustele leidma vastuseid, mis kerkisid ajus ja

aina uusi ikka. Võib-olla enese haavatud enesetunnegi mängis siin osa, enne ju ma olin ikka natukenegi, siin polnud mul enam mingit väärtust, mingit osa, teised olid siin minu asemel. Kes teab?

Miks on yheda inimesed vaesed, miks teised rikkad? Miks yhtedel on palju, teistel seda nii vähe? Miks pole kõik yheväärsed, miks ei mõõdetata kõigile yhe mõõdupuuga? Miks põlatakse vaest, miks tahetakse teda kõikjalt välja suruda, kuna rikkad on kahelkæel vastuvõetavad? Milles erineb too kaupmehe laps minust?

Ja mu viha aluseks saab kapital. Imelik, ma vaid olin mõne yksiku sõna kuulnud sotsialismist, võib-olla ma ei suutnud tol ajal seda mõistagi, mis ta on. Kuid päevad olid ta mulle ise toonud, elu ise selle teinud, alles hiljem nägin, et see oli nii. Mind keegi ei õpetanud vihkama seda, ent ma vihkasin, vihkasin hulk aastaid enne kui suutsin hakata nägema kõike hoopis teisiti. Keegi ei teadnud võib-olla seda, see oli peidetud mu sisemusse, vaid kyll ehk võidi märgata, et muutusin tõsisemaks, yksildasemaks, aramaks, teistest lastest eemalduvaks. Mul oli teine ilm, ma olin revolutsionäär. Ma ei saanud enam olla nendega.

Ma teadsin juba varem, kui hää on Jumal, kui suur ja kõikvõimas, helde ja pikameeleline. Kooli usuõpetustunnid andsid sellele veel lisa. Kuid mus ärkas kahtlus. Ja lapselik loogika põhjendas selle. Kui Jumal on nii võimas ja suur, miks laseb ta siis kannatada yhel poolel ja priisata teisel, kas need vaesed siis tõesti on nii patused, et on teeninud selle karistuse „kolmandast-neljandast põlvest saadik“. Ja jõukad on syytud, neile jagab kahel kæel? Ei, siin peab midagi korrast ära olema. Kui ta armastab inimesi, siis ta peab ka seda näitama, ta peab siis neid armastama, andma kõigile siis yhtlaselt ja õiglaselt. Ta suudab seda, ta peab seda suutma, kuid miks ei tee ta seda? Või viimati ta ei suuda? Või ta ei taha? Või ... teda pole olemaski? ... Jah, kui ta oleks, ju ta siis ka midagi teeks. Ent nyid — inimesed kannatavad, nälgivad, teised priiskavad tyhistele lõbudele tuhandeid, inimesed tapavad yksteist, suured härrad teevad sõja, väiksed vennad siis notivad, võhivõõras inimene võhivõõrast inimest, kellel pole yksteisega mingit tegemist, inimesed sakste soovil loomastuvad ja saavad „kangelasiks“, tuhandeid hävib, tuhandeid saavad sandid, varandused kaovad, kui palju valusid, kui palju õnnetuid perekondi jääb sellest — ja Jumal, mis teeb tema? Ta vaatab seda rahulikult päält, see suur, kõikvõimas ja armuline Jumal, ning ei liiguta kulmugi, temale on see ykskõik. Kas yhele Jumalale, tõelisele Jumalale peaks olema see ykskõik? Ei — lihtsalt, teda pole!

Esimeseks sammuks oli hankida vanemailt luba, et ma ei võta enam usuõpetust, mille ka sain, sest emagi hakkas juba tagasi tõmbuma usust, mitte et ta poleks uskunud, see oli lihtne passiivsus, milleks enam usku endisel mõõdul. Ja õppida „juudi ajalugu“ seda tõesti pole vaja.

Olin endale uhke, et võisin olla nende yksikute hulgas, kes ei võtnud usuõpetust. See oli minu veene, enda algatus, teised tegid seda ehk puht vanemate soovil. Kui teistele seal üleval räägiti Taavetist ja Joosepist, mängisime all õues palli. Sa olid vaba sest pettekujutelmast.

Jah, tõesti oli kergem olla.

Endist elevust, endist rõõmu ei toonud see siiski tagasi. Ma jäin tõsi- seks ja enesesse syvenenuks. Ning hulga aastaid ei saanud ma sest yle. Võib olla ma polegi sest yle saanud kunagi.

Kirikusse ma enam ei läinud. Milleks? Minna kuulama, kuis pastor valetab. Ta on õpetatud mees, egas tema ometi ise seda võimatut usu, mida ta teistele räägib, ta puistab vaid kõlkaid kantsliit alla inimestele silma. Ta teeskleb, nagu ta usuks, kuid ta on samasugune pagan kui minagi. Ta on silmakirjatseja, ilusate sõnade meister, ta on valetaja. Ma tundsin otse tylgastust selle vastu, kui kunagi kuulsin midagi jutluse või pyha- kirja taolist, see kiskus mu huulile vägisi virilduse, ma pidin muigama. See on võlts! Ma ei taha enam kunagi teha tegemist sellega! Ja niisugu- sena ei saanud Jumal mulle enam kunagi olla Jumalaks. Ma hoidusin kirikust — ma ei tunnud absoluutselt mingit tarvidust ta järgi. Ja kas olin ma sellepärast halvem, patusem kui mu auväärt „kristlikud“ kaas- kodanikud? Sest möödus oma 9—10 aastat, kui arvasin jälle kord hääks astuda yle kirikuläve. Jumal aga oli jäänud veel kaugemale. Kes lähendab veel teda, kas lähendubki?“

Nagu öeldud inimesse jääb ikkagi järele ambivalentne suhe Jumalaga, kui Jumal ta kuidagi murrab „oma teele“. Kyllap seda leidub iga juures, kes häda tõttu on pööranud Jumala abile. Aga viimase näite puhul võiks kysida, miks see inimene yldse on usuteaduskonnas oma vihaga, millest ta vaevalt on saanud yle. Kuid see on juba tekstist kaunis ilmne: kahtlemiseski tekivad kahtlused. Kahtlemise põhjustajaks siin ilmselt on suur noos auahnust, kuid seda on igal lapsel, rikka ja vaese vahekorda aru- tab igayks, kes pole rikas ise. Tuhandeid selliseid lugusid juht- tub praegugi aasta-aastalt ja vist vähe on neid, kes näevad läbi olukorra õigel ajal, kellele ta on naerdav ja ei tekita ainult viha. Ei tarvitse alati olla tegu rikkusega, muudki asjad võivad viia lapse kahtlema sotsiaalse kihistuse õiguses, kuid tulemus on alati samalaadi: kui laps on mõelnud millalgi Jumalale, siis ta kaotab eelarvamised neis asjus. Võib ainult siis jõuda enamvähem ambivalentsele suhtumisele Jumalaga, kui näeb, et Jumalal ei ole midagi tegemist inimeste rumalusega. Ilmne aga on, et häda sama hästi võib kaugeneda Jumalast kui läheneda temale.¹⁾

Loodusest kui usulise elamuse tekitajast on juttu kym- nel korral. Mõni ei tule tõeliselt arvesse. Yks selle- pärast, et sääl loodus esineb mingis huvitavate asjade loetus (XXVIII: Kuid sellist usku annab mulle ka hea muusika, kirjan-

¹⁾ On veel mõningad juhud XXVII, XXXVIII, XLI), kus ei vii häda lähedamale Jumalale, vaid pääsemine hädast. Aga ka need pole puhtalt ära- octaval seisundil olevad yleannetud.

dusteos, armas loom, ilus loodus jne.), teine (XXIV) sellepärast, et kõik haihtub mingisse panteistlikku sentimentaalitsemisse. Kahel korral (XII B, XXV) on loodusega yhenduses kirjeldatud vist sekundaarse mina ärkamist, STARBUCK'i terminiga „ärkamist“. Muidugi kõik usulised elamused looduses kalduvad mingisse panteismi. Kuid oleks väär väita, et nad sellepärast yldse ei ole kristlikud, et õigemad on eelpool mainitud ja järgnevad. Ainult linnas syndinud moralistlike ja antvärklikkude inimeste arvates võib olla nõnda, sest neile loodus eo ipso on roojane ja synnis ainult „roheliseskäimiseks“, õiged ja puhtad on ainult inimeste tehtud asjad ja nähted, millel väga abstraktsed põhjused. Tavaline maaanimene omakorda on niivõrd harjunud kõigega, et paremal juhul midagi sääli ei liiguta teda, halvemal juhul ta igatseb lööklaule ja muud säärast peenemat ning puhtamat, kuid ometi animaalsemat. See on ka põhjuseks, miks maalt linna kolunud, kes alati näevad inimeste kätetöö tulemusi ja imetlevad neid, on harilikult ateistid või „vabamõtlejad“. Neid, kellele loodus annab mingi usulise elamuse on sellepärast võrdlemisi vähe. Teine või kolmas põlv linlasi, kes on tydinud nägemast aina inimeste tehtud asju, aga ka need vähesed maaainimesed, kes ei taha linnas elada, kuid sageli peavad (vastajaist näit. I, IV). Kui otsida, võib kõikide juures leida panteismi, kuid samade meetoditega võiks tõestada, et ka muil juhtudel on tegu panteismiga. Sest teopanismi, panenteismi ja panteismi vahel pole eraldav mitte hoiak Jumala poole, vaid ainult teoreetilised järeldused, mis inimesed teevad oma elamusist.

Tsiteerin kõik need elamused, sest nad meeldivad mulle ja mõni on kirjutanud nii hästi, et võib minna kadedaks inimesile, kes on võimelised reageerima nõnda. Nii ytleb I:

„Oli juba õhtu. Päev läbi olime heina teinud, palavast päikesest pisut roidunud. Kuna teised läksid maanteed pidi, et rutemini koju jõuda, tulin yksinda põldude vahelt. Päike hakkas loojuma, palavus oli hajunud, tuul kallutas vaevalt vilja... siis jäin seisma. Olin nagu väsinud, resigneerunud. Kõik näis nii tyhi ja otstarbetu. Hajameelselt jäin silmitsema viljapäid. Pisut longus, täis valmivaid teri. Mitte orja-alanduses, mitte mõttes: ma pean alandlik olema jumala ees, vaid ainult, et teisiti ei saa. Ja siis tuli rahu ja heaolu tunne minusse, olj nii kerge; nagu kusagilt aimatamatust kaugusest hoovas uut jõudu minusse. Selle kõige tagapõhi oli tundmine: jumal on hea, jumal on armastus. Oli nagu oleks langev leht puudutanud teist omasarnast. Oli niisugune tunne, nagu oleks kahest nõust vesi kallatud yhte. — Rohule astuda oli nagu kahju. Iga yksik kõrs olj nii armas ja tuttavlik. Tahtsin

hea olla kõige vastu, ainult hea ja tänulik. Oleksin tahtnud ainult edasi minna, astumatult, õieti voolata nagu vesi; tunda kogu oleva voolamist endaga, endas ja ise olla selles. Mina ise pole midagi, ei tahagi olla midagi. Kui hea oleks olla nagu viljapää, ainult kasvada ja olla tänulik, tahtmata midagi olla.“ Aga inimeste seas taandub peagi tunne, mille tuleku põhjus on konstruitavad.

XI juures on eelduseks küll haigus, aga ka looduse mõju juba ennemalt, ta ei kuulu küll puhtalt siia, võibolla, siiski enam kui mõni järgnevaid. Ta räägib: „Tulin parajasti arsti juurest. Jalgsi. Oli kuupaisteline ja tähtedekyllane talveõhtu võrdlemisi hiliste tundidega. Ymber ringi piiras horisonti tumeda võõna metsade kord kõrgem kord madalam ring. Mõjutas mind nyd see horisondi ehamäärasus, peakohal olev tähtesäras ja kuupaistes taevalaotus või oli see midagi muud? Kuid meenusid laulusõnad: „Tähtede taga kord kumab sull' taevas...“ Kuid midagi haaras mind tervikuna, tungis otse minusse endasse. Sisendus mingi seletamatu hardumustunne, mis kutsus välja minus palvetamise vajaduse. Alustasin palvetust, pyydsin seda teha alul siiski kindla tagamõttega, kindla sihi ja sooviga — võita pikenduspäevi ema elu jaoks. Kuid hiljem see sihilikkus taandus minust, asemele astus mingi suur ja sygav rahuldustunne, mille kõrval isegi ema surm kohutavana ja hirmuäratavana ei tundunud. Nagu mingisugune lepitus oleks antud osaks, mille juures ei tundunud surm enam ylekohtusena, isegi mitte paratamatusena, vaid nagu mingisuguse õndsusena, võidukroonina, lunastusena.“

IV juures ei ole tegu ainult loodusega, vaid ka muusikaga. Kirjelduses eneses on mu arvates natuke liiga mõttelist elementi ja võibolla, et siingi on tegu sekundaarmina ärkamisega. „Orkester mängis parajasti mingit popurriid eesti viisidest. Mu tähelepanu äratas keegi hallpäine rauk, kes seisis ka sadamasillal, toetudes kepi najale, sest ta oli väga vana ja elatanud. Aga ta kuulas hardumuses muusikat, pead tõstmata, pilk enda ette maha suunatud. Ja kui ta lõpuks end liigutas, siis ma nägin, et tal pisarad silmis olid. Imelikud tunded ja mõtted välgatusid minus. Miks nuttis ta muusikat kuuldes? Miks tekitasid helid temas sellise reaktiooni, ja mitte mõne teise? Miks yldse kõik inimesed reageerivad põhiliselt syndmustele samal viisil? Miks nad mõtleavad, tunnevad ja tahavad samade seaduste järgi? Kes andis need seadused? Yhe momendiga ma mõtlesin ja tundsin niipalju, et ma ialgi ei suudaks seda enam meenutada ega yles tähendada. Moment näis mulle äärmiselt ilus ja pyhalik, kuigi ta vist teistele midagi erilist ei pakkunud. Kui ma varem mainitud kysimusile ja lõpmatuile teisile probleemele vastust asjatult olin otsinud, ja äärmisel juhul vast mõne filosoofi kaasabil ajutise vastuse leidnud, siis nyd lahendasin ma need kysimused ainsa ropsuga, ja päälegi nii, et ma olin täiesti kindel nende absoluutses kehtivuses. Õieti öelda mitte mina ise ei lahendanud neid, vaid keegi või miski minus tegi seda, mida aga ma ei suuda seletada. Tundsin äkki, et olin õnnelik. Tunnetasin Jumalat, ja et tema ongi kõige põhjus, ja et tema sel momendil sääl oli. Jumala eksistentsi olen ma alati tunnetanud, kuid eeskätt induktiivsete järeldusotsustuste näol, mitte vahenditu elamusena. Samuti ei olnud need otsustused mulle absoluutselt kindlad olnud. Oma sisult olid nad eksistentsi —, mitte väärtusotsustused. Seekord ma tunnetasin aga

Jumalat vahenditu elamuse läbi. Ma olin momentaalselt kindel ta eksistentsis ja sellele kindlusetundele seltsis ka väärtusotsustus minu suhtes. Tundsin ja teadsin selgelt, et ta on meile hea ja kaitseb meid. See teadmine tegi mind õnnelikuks ja rõõmsaks ning mul oli väga hea ja kerge olla. Elu mõte ja väärtus paistis mulle hoopis selgemana kui varemalt. Samuti näis kogu loodus mulle kuidagi eriliselt lähedana. Selline hingeline kõrgrõhkkond kestis mul kogu päeva ja ulatus veel järgnevatelegi, enne kui ta tuhmus. Sihtkohta jõudnud siirdusin ma järve kaldale, eemale alevist, kus mõtisklesin mitu tundi. Kui ma hiljem läksin mingisugusele vabaõhu aktusele ja kuulasin yhe pastori kõnet, milles Jumala nimi nii palju esines, siis tundsin ma tõelist kahju tollest mehest, ma ei tea, miks. Öisel tagasisõidul valitses tugev torm koos piksega. Kuid minul oli kogu aeg nii rahulik tunne, nagu ei puutuks torm ega äike yldse minusse.“

Teoreetilist laadi on ka XXII: „Meenuvad päevad, mil lamasin kas kodutalu aias või jälle metsavahelisel sihil, käed pea all ja pilk juhit sine-tavasse avarusse. Kui siis vaatlesin neid korratult, ent siiski reeglipäraselt yhes suunas voogavaid pilvi, metsa rohelist sygavust ja kuulsin lindude laulu, asus hinge tunne — õigemini teadmine, et on olemas kõikvõimas, kes juhib oma korraldava käega, kui nii võib ytelda, kogu saamist ja olemist ja kes on looduses esineva suurepärase harmonii looja . . . Kui ma kevadel näen, kuis ärkab energilisem elu igas väiksemaski taimes ja loomas, kuis lume sulades veeojad voolavad selleks, et kasta ja niisutada maad, teha seda viljakandvaks ja toituvandvaks kõigele temal asuvale; kui näen kuis loomade elu on loodud igale kohaselt — nende värvivahetamine kevadel enesekaitse otstarbel, — siis jälle tunnen, et see suurepärane kooskõla ja otstarbekohasus ei või tulla iseenesest, vaid tyhjad sõnakõlksud on kõigi uskueitavate teadlaste väited „iseenesest olenevast arenemisest“. Siis tunnen, et pole mingit arenemist sõna tõsisest mõttes, vaid on alatasa korduvad olukorrad, põhitoonilt alati samad ainult väheste erinevate variatsioonidega — juhitud ja korraldatud täiusliku tarkuse ja hoidja poolt.“

Viimati XXIV sentimentaalitsev kirjeldus, mille vastu mul kyll ei ole suuremat sympaatiat, kuid ta esindab vist kaunis suurt hulka praegusi usklike: „Tähed Kiirgavad taevas, kuusirp heidab nõrka valgust alla, lumi sätendab, männid seisavad majesteetlikus rahus nõlvakul, mis lamava hiiglasena tasandiku ääres lebab, mändide all tukuvad väikesed kuused kaetud lumemytsidest . . . Milline ilu, milline suursugune rahu imbub kõigest sellest mu hinge. Hing, sa oled nagu tardumusest ärkanud! Vaata ja tunnetta sygavalt hingestatud loodust, naudi sind ymbritsevat kaunidust! Teie, sõbralikult vilkuvad vaikivad tähed — millist kosutust valate otsivasse hinge, milline lõpmatu armastus vilgub teie silmist! Jah, teie juures pole väiklast kadedust ja tyli, pole riidu ega vaenu, valet ega inetust — vaid armastus ja õiglus elab seal. Teie vast tunnete elusaladusi, kuulutate õigeid tõdesid! Teie olete ise tõde, teie ilmutate tõde meilegi inimlastele! Mind valdab suur igatsus tõusta isegi teie, rahulike sõprade perre kuulutama maailmale õigeid tõdesid. Kuidas? Te silmist nagu vilgub: igal on oma ylesanne täita sellena, kes ta on! Elu on ise tõde, elamises eneses on elu mõte; maailmas on loendamatuid hyvesid ja lõpmata palju ilu elu kaunistamiseks, osakem vaid leida seda! Täna teid, virvendavad tähed, suur-

sugused männid, teid, valgemytsilised kuused, sind, lumine hiiglane. — nõlvak, sind hõbedas sätendav tasandik: mõistan teid, minuski on osake teist, osake sellest, kes meid kõiki on loonud — osake Jumalast, kes on kõik nii targalt seadnud... Tunnen kui oleksin sulanud kokku lõpmatusega; tunnen, et olen tilgake universumist, kybeke suurest harmoonilisest tervikust, Looja meeliylendavast kaunist kunstitööst, kus kõigil on oma otstarve, ka inimese olemisel. Sina, salapärane maailm, miks ikka ei vala õnnistust ja rahu sa mu hinge? Hetkel sellel sa annad mulle uut jõudu ja tahet elamiseks, töötamiseks, rahulolemiseks, elu mõistmiseks; sa ilmutad igavese tõe lõpmatus ilus, headuses ja armastuses. Vägev Vaim, kes Sa maailmasid kannad, aita mind alati Sinu sygavusi ja saladusi nii tunnetada kui käesoleval viivul — sosistavad mu huuled...“¹⁾

Arvult natukene vähem on teise inimese mõju, 9 korda nimetatakse teda, 4 juhul teine inimene on pastor (sellest 2 korda leeri puhul). Leeri mainivad kyll 4, kuid sääl ei ole alati tähtis pastori isik, vaid nähtavasti on veel tugevam õnnistamispäeva tseremoonia mõju. See võib olla lohutuseks tulevasile pastoreile, et nende töö pole asjatu ja näitab, et tuleks veel rohkem panna rõhku leerile, sellele puberteediriitusele. Sääl antav õpetus peaks olema alati parim, mis pastoril yldse, sest oodatakse palju ja võetakse sageli kaasa tagavara kogu eluks. Juhtusid, mil teatav isik on avaldanud mõju oma käitumisega, ma ei hakka tsiteerima. Piisab öelda, et isiku käitumine on mõjunud kahtlustäratavalt ja mõtlemapanevalt, ta toimib teisiti, kui oodata oleks standarditud normide järgi, või teisiti kui on oodatud just temalt. Mitte hukkamõistvalt, kus arvatakse seda, mitte ükskõiksest, kui see paistab tõenäolisena, mitte ateistlikult, kui see sobiks ta elukutsele. Või ta kogemata kõneleb midagi, mis julgustab inimest. Tõepoolest pole vaja miskit erilist, kui vaid sõna või tegu satub õigesse paika õigel ajal. Tavaliselt muidugi ei juhtu nõnda, sest inimestel on teise suhtes nii palju eelarvamisi, et need ei lase mõjule pääseda tema sisu.

Tsiteerin kaks õnnistamispäeva kirjeldust siinkohal. II kõneleb: „Minu õpetaja oli kaunis haritud ja tark mees, selle sõna mitte yldises mõttes. Teda ja tema seletusi oli alul raske yhel koolipoisil jälgida. Aga mõne

¹⁾ Ma ei taha selle kohta kyll öelda midagi kurja, sest elamus ise võib olla olnud väga ylev, kuid jutustus mulle meenutab seda „hingelist stiili“, mida tuli kirjutada umbes 1925. a. paigu keskkoolis, et teiste kaaslaste silmis olla kirjandusearmastaja, mida paljud pastorid praegu kasutavad kõneldes haritud seltskonnale. On kindlasti inimesi, kellele säärane suursugune stiil meeldib, kuid teda säilitada järgnevale põlvele on mu arvates ylearune.

aja järele leidsid, et kuulasid teda suure syvenemisega ja jälgimisega tema mõtteradadele. Leeritunnid said huvitavamaiks ja armsamaiks kui koolis. Kogu pyhakiri ja õpetused olid kõneaineks nii kodus kui mujal. Nii kestis see kuus nädalat kenat arutlust ja koosistumist. Siis saabus piht ja õnnistamise päev. On meeles viimane koosviibimine leeritoas, kus veelkord seletas õpetaja läheneva silmapilgu tähtsust ja seda raskust, millega tema võtab vastu noore inimese „jah“ sõna. Ta palus meid sellele tõsiselt mõelda. Ka käskis ta astuda meid julgelt ja kõhklemata altari lähedale. Ja nyid tuli silmapilk, kogu pyhaliku toimetuse kestvus, mida ma usulise elamusena vaatlen. Need paar tundi olid tõesti ylevad ja täitvad, kus kogudus meie pärast koos oli, meie pärast palus ja meid oma Jumala koguduse hulka võttis. Seda tunnet ja meelt, mis mind siis täitis, on raske kirjeldada. See oli suur rahu ja õnne tunne. Minu toimingud ja tunded tundusid mulle äärmiselt selged ja rahutoovad. See kõik tõi kergendust, või: ma viibisin kergendatud olekus. Ei saa ytelda, et ma oleks tundnud endalt koormat võetavat; koormat mul polnud, mul oli tunne minu jõu kasvamisest ja suure rahu sissevoolamisest. Õnnetuna ja väga väiksena tundsin end siis, kui laulsin: Ja kui sa tahad arvata kõik pattu, mis mul teadmata —. Sel silmapilgul katsusin võrrelda end Jumala suuruse ja tõeaga. Kulminatsioon syndis armulaua. Siis polnud minu jaoks tõesti yhtegi juuresolijat. Nägin ainult karikat veiniga ja mõtlesin: nii tegi Kristus... nyid võtan seda mina. Mul polnud patukahetsust, vaid oli palav soov Kristuse meelepärane olla, tema sõna täita ja pyyda tema sarnane olla.“ Kuigi kodu ei toimu pärast mingit pidutsemist, ometi haihtub see elamus kiiresti, nähtavasti mitte leidnud soodsat pinda kestmiseks.

III seletab: „Tähtsaimaks hetkeks kujunes ent õnnistamine. Põlvitusime kombe kohaselt. Õpetaja luges igale peale tema mälestuslehel leiduvad sõnad. Need on jäänud mulle yha meelde, nagu syndinuks see alles eile. Ta luges Joh. 6, 67—69: ... See oli tõesti nii, kui vaadanuks Kristus ise mulle kuskilt otsa ja kysinuks nõnda. Murdosa sekundi vältel libises mu silme eest mööda kogu mu senine elu, täis rahutust ja tuskat, et inimene midagi ei või teada, midagi näha. Siis oli korraga kõik selge. Ja ma vastasin otse sydamest Siimon Peetruse kombel: „Issand, kelle juurde ma lähen? Sul on igavese elu sõnad.“ Seal ei tulnud kõnessegi, kes oli see Kristus, kes kysis, kas neitsist- või naisest-syndinu. See oli tema, nagu ta tänapäevalgi tegev on kõikjal meis. Võin seda mälestust kõrvutada vaid kõige kaunimatega lapsepõlvest. See oli pea sama väärtuslik, kui muretuna jooksi kepphobust — meie tookord 5 venda, kehvalt kaetud ja turgutetud, ent ometi õnnelikud — isatalu kahe igivana ning suure õunapuu all, mis uppusid varakevadesse õislumme, aga taevas ylal oli nii sinine, et võisid silmad vahtida peast januse pilgu avarusi ahmides.“

Kolmandas leerikirjelduses (XXI) ei öelda nii tähtsa olnud leerii kui just õpetaja isiku. Et ta on lyhikene ja ysna yldsõnaline, siis ma teda pikemalt ei puuduta. On kindlasti ka teisi, kellele leer on olnud elamuseks, sest paljudel kordadel on see ju ainus aeg elus, mil inimene tõepoolest saab mõelda. Rohkem

on kindlasti ka neid, kellele õpetaja isik on avaldanud mõju, kuid teised tegurid on olnud tugevamad.

Viiel korral kõneldakse patust või tundest, et polda kyllalt hää ning selle muutumisest vastupidiseks. Ortodoksia ja mingi pietismi järgi ainult need inimesed (kellede seas on vist ka kaks ametliku terminiga „pöördunud“) on õiged usklikud. Ma katsun siin toime saada ainult refereerimisega, sest ka pöördunutena nad kõik ei ole niigi palju silmahakkavad kui mõni eelmisest rühmast.

XIX kirjeldab mingit koosviibimist, millel arutatakse inimeste patte, nagu vale, kadedus, isekus. Järgneva palve kestel ta mõtleb oma patusele ja „patuteadvuse pinge kasvas, viibimine seal muutus yha raskemaks, sest teadvus, et ma olen halb ja patune kasvas aina. Lubasin ennast siis parandada ja palusin selleks abi, kuid veelgi ei lõpetanud palvetaja oma palvet. Tekkis talumatult raske olukord ja sisemine pinge“, millest vabastab alles palve lõpp. Siin on tegu mingi massisugestiooniga, nagu ka IX puhul, mille ylesehitus on umbes samane ja vahe ainult selles, et syndmus jätab sygavamad jäljed. Inimene hakkab hoiduma vanemate ja tõsisemate poole ning huvi tundma usuliste asjade vastu. X toimib võrdlemisi iseseisvalt, arutab juba lapsena, mis Jumal selle või teise asja kohta ytleks. See uuring syveneb, kuni seltskonnas lubatav „syytu“ vale muutub võimatuks ja oma patt saab aina selgemaks nagu tolmu taipamine päikeselises toas. Viimati järgneb patust vabanemine, taassynd. XIII õieti ei kuulu siia, aga ka sääal on tegemist syytundega. Inimene tunneb enda patuse Jumala ees, sest isa surma aegu teadmata midagi sellest on lõbutsenud. Ta pääseb korraks syytundest, aga see tuleb viimati jällegi tagasi, kuid ei saa iial patu nimetust (samuti V, XII A).

Keegi neist ei ole tyypiline ega mahuks nõutavasse raami. Sest umbes samal määral taipab iga inimene oma vigu, kui ta natukenegi vaatleb ennast. Kirjeldajaille nähtavasti selline taip on tähtis ainult sellepärast, et nad siis vist alles ärkasid nägema oma puudusi, või on neis yldiselt kyllalt tugev tendents teha just seda, mida nad tolkorral pidasid halvaks. Patust ju inimene (mitte kirikuõpetaja kantslil) räägib ainult siis, kui ta hakkab nägema, et ta pole nii õige, kui on arvanud, või siis, kui tas tahtmine teha pattu on sama tugev kui soov panna vastu. Muidugi

leidub nii tuimi inimesi, kes iial ei pane tähele, et ka nemad võivad eksida.

Kui „patuteadvust“ peetakse usklike ja usuelu indeksiks, siis on teoloogid väga suurel määral uskmatud. Kuid, mu arvates, närida pattude kallal on sama hää kui suisutada ja maalutada mõnd iseenese fyysilist viga. Inimene võib armuda oma pattu samuti nagu oma kyyrakusse või kyyntenärimisse ja hellitada teda saamata iial vabaks. Kahetseda ju tuleb põrmus ja tuhas, kuid siis mitte enam mõelda sellele, mille pärast on tuntud häbi. See tunne, olgu ta siis häbi Jumala, inimeste või enese ees sõltub omakorda ju auahnusest, mis ei tarvitse olla alati põhjani halb, kuid enamasti on siiski. Tuleb edaspidi mõelda parema tegemist ja mitte patte, mis on ees kõikjal. Ei tohi end vabandada sellega, et „errare humanum est“ (sest see tähendab: pean eksima, et olla inimene), ega uskuda, et vanast Aadamast ei saa iial lahti ning temaga tuleb alatasa võidelda. Võitlus patu vastu ei ole annud ega anna tulemusi enamasti ja inimeste elu on liiga lyhikene selleks, et katsetada enda kallal mitut meetodit enese vigade vastu võitlemiseks. Kuigi võitlemine patu vastu ja ytelda, et eksimine on inimlik, väliselt paistavad vastandid, sisuliselt nad on samad, sest kummalgi korral inimesele meeldib see, mis ta on teinud. Ainult need vead, milledest inimene saab lahti võitluseta, tõepoolest ei meeldi talle.

„Pöördunute“ sellisele endapetmisele lisaneb veel, et nad tingimata teisi tahavad teha samasteks endaga. Tähtsam põhjus selleks on kadedus: kui mul ei lähe hästi, siis sinul ka ei tohi minna. Sellepärast on loomulik, et mõnigi ei suuda taluda „ärganuid“, kuigi ta sageli ei tea mis põhjusel.

Nii ytleb VI: „Ma ei salli „ärkamist“. Võib-olla sellepärast, et see mõiste on rahva seas saanud niisuguse tähenduse, mis mulle sugugi ei meeldi. Nii räägiks siis üks ärganud hing umbes taolist juttu: „Oh, kyll on see üks auline asi, et tuhanded ja miljoonid õed ja vennad on päästmist leidnud sellest pimeduse riigist, kus hukatuse lained on alalõpmata möllamas ja järjest ähvardavad maha matta jne., jne.“ Ma ei taha siin kellegi usu- lisi tundeid ega nende väljendusi pilgata, aga ma ei lepi sellega, et kui ma olen „ärganud“, siis mul pole enam mingit pistmist tolle „pimeduse riigiga“, lihtsamaks keeles maailmaga. Aga kuhu jääb siis see: nõnda on Jumal maailma armastanud? Ja kahtlemata just seda patust maailma.“

Mulle isiklikult „pöördunud“ tunduvad olevat inimesed, kes hoiavad alles lutti, millest nad lastena on imenud, ja kui keegi (olgu ise või teised) pole nägemas, siis imevad seda uuesti suure

fyysilise ja psüükilise naudinguga. Muidugi, nad on sageli öelnud pidulikult lahti lutist, aga pannud ta kuskile laekasse vanaks Aadamaks. Pääle mõnust toibumist nad tunnevad jälle, millist hirmsat pattu on teinud ja on kindlal veendel, et teised samuti imevad lutti olles yksinda. Päril vale see pole, sest igal inimesel on vaimlisest lapsepõlvest säilinud midagi taolist, kuid nad ei pea selle kasutamist patuks, vaid miskiks muuks, näiteks rumaluseks. Aga alles siis, kui inimene mõistab, et säärase asjade säilitamine on naerdav, ta vabaneb. Inimene ei pääse patust enne, kui ta mõistab, et sinna arvestatavad nähted on idiootlikud, palju rohkem kui lihtsalt lollakad.

Arvatavasti kuuel korral on tegemist piiblilugemise mõjuga. Kolm nimetavad vaid, et nad loevad piiblit ja see neile midagi annab, nagu „tagasi mu usu ideisse, elusse ja inimesisse“ (XXVIII, kuid ka muud raamatud), või on kellelgi tekkinud kysimus, kes on Jumal, ja ta otsib vastust piiblist, kuid ei mõista kõike ja mõistmiseks õpibki usuteadust (XXIX, mitte elamuse kirjeldus, vaid teoreetiline arutelu), või on kellelgi olnud võitlus teatavate kysimuste ymber, ta on avanud piibli huupi ja saanud säält vastuse (XXXII). Neljas kõneleb lapseeas, mil luges Uut Testamenti ja tuupis pähe yksikuid osi, kooliajast, mil tal oli pigemini kirjanduslooline huvi piibli vastu, kuid leiris on mälestuslehe salm saanud elamuseks (III). X kasutab piiblit nagu mingit entsyklopeediat või „moodsa elu juhti“, see peab vastama igale tekkinud kysimusele, sisaldab kogu tõe ja on koguni tõde. Esmalt ta loeb piiblit uhkeldades, sest sellega erineb teistest, hiljem UT on talle peegliks ja tõestab pattude andestuse, viimati ta näeb „piiblit paljuis asjus hoopis teises valguses kui varem. Vastuoksused on kadunud, sest alus on teine. Muidugi on seal palju sygavusi, mis avanevad olenedes sellest, kui sõnakuulelik ma Jumalale olen ja Temalt mõistmist palun.“ Kuidas piibli lugemisega selkorral lugu on tõepoolest, näitab see, et talle keegi teine peab seletama, et säält on midagi ka pattude andestamisest ja saamisest Jumala lapseks. XXIII tunneb antropomorfiitlikku lohutust yhest piiblisalmist ja V juures on vist tegu sekundaarse mina ärkamisega. Nii on piiblil vaatamata kõigile kurjele juttudele ja kriitikale, mis inimeses tekib usuteaduskonnatagi, ometi kaunis suur tähendus. Eriti ilmneb see V juures, mida selle pärast ka siin osaliselt tsiteerin:

„See oli väga ammu... Alguses võlusid mind lugema pyha kirja selle arhailine keel, omapärased väljendused ja võrdlused, kuid siis — kord tuli järsk muutus. Olin küll märganud selget vahet piibli ja lehtyyri vahel, kuid midagi erilist esimene ei pakkunud mulle. Ärkasin yhel varahommiku tunnil äkki. Kindlasti teadsin, et keegi ytles mulle, et säärane üks-kõiksus ei tohi kesta. Ma otse selgesti kuulsin sõnu, kuid ei näinud kedagi. Sel viivul olin teadlik, et kustki kõrgemast need sõnad olid öeldud. Siis ärkasin. Kuidas mulle just siis sattus kätte Uus Testament, ei mäleta. Ma hakkasin lugema õhinaga. Raamatute raamatus oli väljendus just selle jaoks, mida just ise mõtlesin ja tundsin, mille järele mul senini puudus oli. Siin kohtasid inimene ja Jumal, arvasin mina. Samal ajal lugesin tähelepanelikult edasi, nii et ükski sõna ei läheks kaotsi — iga üksik salm oli mulle imeline. Kõik oli haarav ja elav, mida koguni mitte senini ei olnud tunnud. Oli nii hea, lõpmata rahulik olla. Oli nagu suvise pyhapäeva kastemärg hommik päikese kuldkiirtes — tundsin vabastavat rõõmu. Oli nagu hõiskavat hinges suurele Loojale ja uskusin, et kõik loodu oli minuga rõõmsas tänus Jumalale. Ma lugesin, tundsin ja mõtlesin. Oli nagu midagi võitvat, oli tunne, kui ollakse pikalt reisilt koju saabunud või kui midagi väga hästi korda läinud. Kuid oli ka yksolemist kõigega... Igal sõnal oli mulle tähendus ja midagi erilist tungivat, kuid ometi vabastavat. See oli usk. Siis teadsin, et elul on tagamaid pärast siitpoolset...“ Kuid sellega koos ilmneb ka mingi süütunne ja järgneb palve.

Neljal korral on elamuse tekitanud kellegi teise ateistlikud väljendused. Need juhud on eriti huvitavad, sest kõigil on eelduseks, et ise kaheldakse, kuid ei tunnistata seda endale, sest ei olda kindel selleski. Kui siis keegi teine nii silmahakkavalt ja peaaegu teotavalt vahel kahtleb, ei ole ju muud võimalust, kui et inimene samastab enda väitjaga. Kuid samal korral hakkab temas tegutsema ka see teine pool, mis sõdis kahtluse vastu. Ta peab vaikides või väites parandama seda, mis teine inimene ja teine osa temast endast on öelnud. Tulemus on see, et tavaliselt kahtlevalt ninakas osa sunnitakse vaikima ja, kui inimene edaspidigi vahel kahtleb, siis enam mitte selles ulatuses. Sageli tuleb arvesse sel puhul ka eriline yleoleku moment, sest ateist võib seista mingil muul põhjusel madalamal kui kahtleja. Siis otsustatakse muidugi: kui säärane on ateist, siis ma enam ei taha olla. Sellised endast koguni ebaolulised põhjused mõjutavad inimesi tavaliselt kõige enam kas Jumala poole, või Jumalast eemale (vt. lhk. 62).

Samuti neljal korral on nimetatud muusikat (IV, XIV, XXVII, XXVIII), kuid neil kordadel pole kuigi kindel, kas on tegu alati usulise elamusega (pääle XIV ehk siiski), või ainult

mingite keskuste pingutamisega ja liikumapanemisega. Ka X kõneleb muusikast, kuid see ei anna talle midagi teel taassynnile.

Otseselt kirikusviibimise ja säälsõna kuulnud sõna mõjust on juttu väga vähe, õieti ainult VII juures. Protestandest kõneleb eriti XII A yskkordsest elamusest kirikus ja raadio hommikupalvuse mõjust endale, XXVII haarab kiriku arhitektuurne kylv ja XXVIII mainib jutluses kuulnud sõna oma nimistus. Kui siia arvestada ka need, kellel konfirmatsioonist on jäänud jälgi, ongi kõik need, kes kirikut nimetavad pooldavalt. Vastupidist on ainult XVII juures. Sellest järgneb muidugi, mis on juba yldiselt teada, et piiblist inimene saab midagi, kuid vaevast jutlusest, yhtlasi ka seda, et jutlused on valmistatud ette halvemini kui leeritunnid.

Kõik need elamusi põhjustavad nähted ei ole samalaadilised, sest mõnede puhul on välistel teguritel palju rohkem mõju kui teiste juures. Elamuse kaugemaist eeldusist peaaegu yldse ei kõnelda, ainult kolm (IV, X, XI) mainivad mingit ähmust tungi lõpmatusse, kaugusesse, seoses sisemise rahutusega. Vahel selle olemasolu võib järeldada ka elamuses erinevast väitest, et tuntakse end olevat jõudnud lähemale Jumalale. Sest see pole ju muud, kui nime saanud tung ja ta võib edaspidi muutuda veelgi konkreetsemaks, nagu kavatsuseks olla Jumala meelepärast, või hoiduda patust. Kindlasti on säärane rahutus olnud ka neil, kes ei pea vajaliseks nii omasest ja tähtsusetust asjast rääkida. Kaugemate eelduste hulka võiks arvata ka vanemate usklikkuse. Kuid sellest kõnelevad, ja enamasti mööda minnes, ainult 21 (II, III, VII, VIII, XI—XIII, XVI—XVIII, XXI, XXV, XXVI, XXXI, XXXII, XXXVI, XXXVII, XL—XLII). Neist on 13 juhtu, mil vanemad öeldakse olevat usklikud, 4 korral ei ole vanemate usust juttu, kuid ta on järeldatav lapse toimingust. Yhekaupa esineb veel neli liiki: vanemad usklikud, laps tahaks ka olla, kuid ei saa; vanemad lapse arvates liiaks vähe usklikud; vanemad yskkõiksed, laps samuti hädas sellega; vanemad yskkõiksed ja laps ka. Et vanemate usk neile on annud midagi suuremat, kinnitavad ainult II ja XXXII, kuid needki mitte kategooriliselt. Päälegi on kahtlane usklikkuse mõõdupuu, sest yskkõiksete hulka on arvestatud korra needki, kes lapsele õpetavad õhtupalve, mida aga mitugi kirjeldajaist peavad juba vanemate usklikkuse tunnuseks. Enamikul kordadel mõjub ennem kogu õhkkond, kui

see, mida hyytakse usklikkuseks, kuid ta ei mõju alati soodsalt ega suuda ka iseendast last vabastada kahtlustest.

Et ükski vastajaid pole saanud erilist psühholoogilist koolitust pole peaaegu neid, kes elamuse olu, käigu ja sisu suudaksid lahutada, või kuidagi selgemalt öelda, mis elamus oli. Enam on juba neid, kes tulemused lahutavad elamusest endast, kuigi paljudel ja mõningailgi kordadel õigusega on ka need liidetud. Vahel ju elamus juba sisaldab ka tulemused. Katsun edaspidises siiski lahutada vähemalt elamuse ja ta tulemuse, kuigi see sageli on täiesti vägivaldne samm.

Palvest räägitakse 19 korral ja enamasti seoses usuga hädasse, või hädade puhul. Raske on ka piiri tõmmata palve ja selle olukorra vahel, mida parema sõna puudumisel võiks nimetada hardumuseks, või ANKER LARSENI sõnaga avatud olemiseks. Võiks ta määrata sellega, et palves inimene pöördub isiku poole, hardumuses ta tunneb selle isiku juuresolu, ei palveta tema poole ega nõua talt midagi enda hääks, sest tal on juba kõik. Aga raskemaks teeb otsustamise see, et palve ei esine kirjeldusis peaaegu kunagi puhtalt, ta koosneb, näiteks, eelnevast süytundest, eelnevast hirmust jne., vahel on sellepärast ka võimatu määrata, kas inimese elamusel on oluline palve, või need komponendid. On küllalt neid, kes palvet yldse ei maini, nii I—IV, VI, XII B, XIII—XV, XXI—XXIII, XXV—XXIX, XXXII, XXXIV, XXXVII, XXXIX—XLI. Ei tule aga mõelda, et need oleksid just uskmatud, sest nende seas, kes mainivad palvet, on kindlasti samasuguseid.

Ainult XVII arutab pikemalt palve kysimust, ta väidab: „Mul pole jõudu isegi palvetamiseks (muu jaoks veel kuidagi on). Olen mõnekorra katsunud. Siis aga tulevad igasugused teised mõtted ja segavad täiesti... Usun, et palve võib aidata, kui ise seda kindlasti loodetakse. See on nagu Coué meetod inimesile, kes ususse puutuvaid asju valede eelarvamiste tõttu vihkavad ja sellepärast aseaineid selleksamaks otstarbeks kasutavad. Kuna tänapäeva inimesed seda, mida nad ütlevad, ei usu, siis saaks ka palvesüsteemi muuta. Näit. paluda endale häda ja hukatust. Kuna inimene seda ei usu, mida ta ütleb, siis usub ta otse vastupidist ja nii siis negatiivsel palvel oleks positiivne mõju.“ Kuid temagi ütleb: „Kardan värku ja myristamist. Ja kui pilvedes mässab hävitavaid nooli, siis olen unustanud, et see on elekter ja olen palunud, päris tõsiselt, et Jumal meid kaitseks, et läheks see pilv jälle yle kahju tegemata meist, ja siis ka õpetuse järele, et ta ka teistele kahju ei teeks.“ Kui pidada meeles, mis ta ütleb hädavajalikkuse kohta usklikkussaamiseks, siis tõeline tulemus on temale: ta tahaks minna yle kõige tavalisemasse tüüpi, kuid ei tule toime sellega.

Ei tohi panna rõhku palvetajate suurele arvule, sest paljud kõnelevad vaid mingist lapsepõlisest palvest ja teiste seas on kindlasti ka palvetajaid, kuid see on neile nii endastmõistetav, et pole vajagi kõnelda. Ei ole kahjuks võimalik eraldada kõiki lapsepalveid praegusist, sest kirjeldusis sageli ei ole öeldud, mis vanaduses oli elamus.

Palvest ainuyski koosneb elamus tavaliselt nende juures, kes on hädas ja sageli arvavad, et häda valmistab usulisi elamusi.

Näiteks, XVIII ytleb: „Olin täielikult andunud sellele. Ei olnud mu palvel kaalutud eesmärki. See oli palve, mis kasvas välja tervest inimesest, mis vallutas terve inimese ja mis pani inimese vaid oma teenistusse. Ei tohi tõesti ytelda, mis sõnadega ma seda tegin, ent tean, et see oli Jumala appihyid inimeste poolt, kes on täielikult kaotanud lootuse asjade parane-misse ja kes ei oska enam midagi peale hakata. Nutsin nii kibedalt, valu-salt, nagu ei ole seda kunagi teinud. Ei tulnud lõppu sellele. Valu syda-mes kestis. Ja palvetasin.“

Muidugi võib ka häda ja hädauskumise puhul puududa palve, näiteks, kui on tegemist oma haigusega, siis ta asemele võib astuda töotus (XXXVIII), kuid siiski ta võib esineda, kuigi mitte abipalvena (XVI). Vahel häda võib viia ka mõtisklemisele kaduvusest, millega yhenduses tekib jäädava otsimine ja sellest viimati saab veendumus, et Jumal on juhtijaks maailmale ja elu pole tyhipaljas juhus, vaid ylesanne (XXXIV). Aga häda võib satutada ka tuimusesse, millest ainult teist laadi syndmused too-davad midagi usulist (XXXVII), kuid neil kordadel on palve vist jäänud lihtsalt mainimata. Nende juures, kes tunnevad pattu, palve võib olla lisa sellele tundele ja vahend ta yletami-seks (IX, kuid XIX juures palve moodustab vastuseisu syy-tundele). Ilma mingi hädata ja selletõttu ka vaid mööda minnes mainivad palvet vaid üksikud (V, XX).

Palve ei esine alati elamuse konstitueeriva tegurina, vaid lisandina elamuse lõppedes, nagu eeltsiteeritud V kirjelduses:

„Sõnad olid kosutavad, mul oli kahju, lõpmata kahju, ja ma kõnelesin Jumalale: „Häda mulle! Ma olen vilets, väga vilets! Vähe on aset minu sydames Sinul... Ytle mulle, oh minu Issand ja Jumal, oma halastava armastuse pärast, mis Sa minule oled. Palvetades tahan järgneda Sinule. Ära peida oma palet mitte minu eest. Sina, hea Jumal, ei lakka tegemast kunagi head, Sinu juures peab otsima, siis leiame meie, mis meil tarvis läheb...“ Selles oli palvet ja kiitust ja tänu.“

Aga ka hardumus võib muutuda palveks, nagu juba tsiteeri-tud XXIV juures, või selgemini ja ustavamalt XI kirjelduses.

Et palve sääb esineb nagu elamusele kriipsu allatõmbamisena ja summa arvestamisena, lõppkokkuvõttena, siis ka neil, kes muidu kõnelevad palvest, ta ei saa olla muud kui inimese endakeskendamine. Inimesel endal on tast kasu ainult siis, kui keskendamine tõepoolest on olnud kyllaldane, nii et kõik muu on unustatud. Paljud mainivad palvet kyll sellepärast, et ta on läinud täide, ainult XI juures on keskendus nii suur, et teda ei häirigi palve tulemustetus, vaid ta on saanud ise midagi sellest. Mu arvates ainult sellisel korral võib tõesti kõnelda palve usulisest tähtsusest, sest niikaua kui ainult täideläinud palve soodustab või hoiab alal inimese usku, ta seisab väga liivasel alusel ja pole usk. Varem-hiljem juhtub ikkagi, et palve ei täitu olenedes inimese tyhisusest, siis on aga kadunud uskki.

Võrdlemisi selgelt eraldatava rühma moodustavad hardumuse kirjeldused (I, IV, XIV, XII A, XXII, XXVII, siia lisanevad palvega lõppevad XI, XXIV ja sekundaarse mina ärkamised: V, XII B, XXV). Sinna kuuluvad tavaliselt need, kellele usulise elamuse tekitajaks on loodus (I, IV, XI, XXII, XXIV), muusika (IV, XIV), või viibimine kirikus (VII, XII A, õnnistamispäevaga seoses II, III, viimne osaliselt ka seoses loodusega). Kui palju sekundaarse mina ärkamisele on mõjunud just loodus on võimatu öelda, kuid XII B ja XXV juures on see kaunis tõenäoline. Eriliselt suurt vahet ei tohiks olla yksikute liikide vahel, kuigi see on järeldatud vaid iseenda kogemustist ja mitte kirjeldustist. Miks elamus looduses kaldub muutuma hardumuseks on ilmne. Loodust ei kujutelda kuidagi isiklikult, sellepärast pole temalt ka õieti midagi paluda, vaid tuntakse miski lähedalolemist, millel pole kuju ega nime, mida koguni ei peagi nimetama Jumalaks. Alles siis, kui inimene seda kõrvalseisvat nimetab Jumalaks, on võimalik palve. Kuid nagu XI juures hardumus muutus palveks, nii juba tema ja teiste juures palve muutub hardumuseks, kui inimene tunneb, et ta kogu enesega on selles. Palve ja hardumus on kõigiti ymberasetatavas seoses, ainult hardumusele ei pea järgnema palve, kuid palvele ta tavaliselt järgneb. Hardumus viimati on egoistliku sihita palve, võib-olla, et ka vähem sõnastatud. Ta ei ole keskenduse hoog väljaspoole, vaid aina kestev keskenemine.

Jäänute kohta on raske öelda, milles neil on elamus. Võiks eraldada kyll mingi veendunute rühma, kuid kas veendumus on usuline elamus, tundub mulle kahtlane, samuti see, kas nii

yldiselt midagi võibki nimetada. Sest veendumus pigemini on elamuse kaugem tulemus kui ta ise. Võiks siis öelda, et need inimesed yldse ei kirjelda elamust, vaid ta tulemusi. Kuid päris õige pole seegi, sest mingeil põhjusil tekkinud veendumus võib olla ju inimesele elamuseks. Kahjuks pole aga minu arusaamist mööda keegi kirjeldanud selgelt veendumuse mõju endale, kuigi on üksikuid vihjeid, mis mu arvates õigustavad sellise rühma eraldamise. Sest kui veendumus annab umbes samase tulemuse nagu palve või hardumus, siis ta ise on elamus. Ryhm on küll väga heterogeenne, sest veendutakse väga erinevais asjus, nii: Jumala olemasolus (XXXVIII, XXXIX, XLI, esimene ja viimne ennem tulemusena kui elamusena), teiste inimeste paremus (VI, XV, kuid ka III, IX kõrvalise tulemusena), Jumala juhtimises (XXXIV, kuid XX, XXII tulemusena), ristiusu ainsas kõlbavuses praegusele maailmale (XXXII), usutõdedes (XXI, XXXII), selles, et elul on mõte (XXVIII), Jumala mingisuguses abis (XXIII), surematuses (XIII, kuid ka V), selles, et pole vaja lakkamatult leinata ja võib loota elule (XXXVII). Muidugi neid vihjeid on võimalik rühmitada vähemasse arvu lahtritesse, kuid siis kannatab selgus. Sulgudes on vihjatud sellele, et ka hardumus või palve võimaldab tulemusena veendumusi. Näib siis, et need, kes ainult räägivad veendumusest on pidanud elamuse puhtintellektuaalset tulemust tähtsamaks kui elamust ennast. Kuid, nagu öeldud, mõnele alles veendumus valmistab elamuse (eriti VI, XIII) ja vastupidi, paljudki ei saa oma elamusest mingit intellektuaalset veendumust, vähemalt ei maini seda. Nii ilmneb, et usulise elamuse käik võib olla yhel inimesel täiesti vastupidine teisele ja näiliselt väga erinevad elamused võivad olla tõeliselt palju lähedasemad kui arvestada sellega, et inimene kaldub kirjeldama ainult seda, mida ta peab hoopis teisil põhjusil tähtsaks. Viimaks need teised põhjused võivad mõjuda nõnda, et normaalsest elamusest teatavad osad koguni kaovad. Vähemalt kujutella võib, et inimene kõnnib veendumusest veendumusse ja iial enam ei tunne midagi hardumuse taolist, või ymberpöördukt. Umbes taolisi juhtumeid vanemate inimeste seas juba leidub, kuid on kysitav, kas siis võib nimetada neid usklikeks. Kas inimene on siis usklik, kui tal on ainult intellektuaalseid kogemusi, mis viimaks peaaegu hermeetiliselt on lahutatud tunnetest, või vastupidi? Mu arvates mitte, valiku tegemine on kõikjal ohtlik, eriti siin. Inimene, kes häbeneb oma „tundeid“, kes arvab, et

tal pole vaja mõistust, ei ole inimene, ega ole iial sõna tõelises mõttes usklik.

Neis kolmes rühmas endast ei ole midagi iseäralikku, tavaliselt ju on elamuses kõik kolm: palve, hardumus, veendumus, kuid neid on võimalik asetada ymber soovi järgi. Ei ole kuskilt lugenud, et oleks nõnda, kuid kindlasti mõneski raamatus on juba väidetud sama. Mu arvates käik oleneb inimese aktiivsusest või passiivsusest välismaailma suhtes keskenduse puhul. Et keskendus aga võib tulla alles elamuse kestel, ei ole võimalik kategeooriliselt öelda, et aktiivne algab palvega, passiivne veendumuse või hardumusega.

Elamusaegsete ja järgnevate tajude vahel tavaliselt pole tõrjumatud piiri ja see on võimalik ainult väga jämedalt. Sest vaevalt keegi ise teab kunas elamus lõpeb, päälegi osa tundeid kestab edasi, osa kaob. Tulemus viimati võib olla väga vähe väärtuslik inimesele, on koguni neidki, kes ei maini tulemust, sest ta on ikka kompromiss senise või seltskondliku maailma ja inimese vahel, aga inimeses ka mitut laadi elamusjoonte vahel. Sellepärast ta võib olla ka väga tyhine võrreldes elamuse enda ja ta tajude kyllusega.

Yldiselt elamuseaegsed tunded on samad neil, keda võiks nimetada pöördunuiks ja neil, kes ei salligi säärast nime enda kohta. Sellest juba järgneks, et pöördumine pole mingi kummaline akt inimese elus, vaid tavalisemat laadi elamuse muudavad pöördumiseks ainult inimese muud eeldused, milledest vähemalt meil näib kõige tähtsam pyyd kuuluda teatavasse inimklassi, kuid ka soov vabaneda endisest ja saada asjad „yhele poole“. Sinna satuvad inimesed, kes ka muidu on harjunud toimima võrdlemisi järsult ja hoolimatult enese ning teistega, kes suudavad hypitada ennast. Pöördunud just selle tõttu on ka pedandima loomusega. säärasead, kes tingimata igale asjale peavad leidma nime ja võimalikult kõlava ning aulise. Nad on võrreldavad nendega, kes esmakordselt leiavad, et nad armastavad ja kirjanduse või muu kaudu on saanud kujutluse, et see on mingi väga erakordne ja suur asi. Nende armastus paisub mõneks ajaks suureks ja tähtsaks ainult selle nimetuse tõttu. Et ka usulises elus ja pöördunutega on nõnda, ilmneb sellest, et mõnegi inimese arvates „usuline elamus“ on säärane suur sõna, mida tuleb rakendada ettevaatlikult, yhel juhul koguni „elamus“. Ollakse harjunud seda kujutlema miskil väljastasaadud alusel vägevana, kuid kui ta

tuleb, ei panda tähelegi teda. Mõnigi arvab, et usulise elamuse juurde kindlasti kuuluvad nägemused, imed ja kõik muud säärased asjad ja muidugi tal siis tavaliselt pole midagi. Osalt selle tõttu, et inimene kujutleb end praegu viletsaks ja tulevikust loodab suuremat. Et aga praegu on alati, siis suur ei saa tulla iialgi. Inimene loodab midagi, mille saamiseks ta kunagi pole valmis, sest elamus pole ju väline, vaid oleneb inimese enda suurus-
 sest ja pinevusest, kui inimesel aga on oleviku suhtes alaväärtustunne, siis „elamust“ ei tulegi. Osalt jälle selle tõttu, et elamus ei saagi olla kyllalt tugev ja suur, kui ta olemasolul juba oodatakse teist suuremat ja tähtsamat. Muidugi juhtub ka vastupidi-
 seid inimesi, kes endast on nii hää arvamisel, et otsekohe ristivad oma elamuse kõige vägevama ja pyhama nimetusega, mis neil on käepärast. Elamus loomulikult kasvab, kui talle on leitud võimas nimetus, selline, millest räägitakse tähtsates raamatutes ja suurte meeste elulugudes. Kuid nendeki inimestes on alati kahtlus, kas nad toimivad õieti ja on ikka tähtsad, sellepärast nad on nii ruttu leidmas tähtsat nime. Pääle elamuse suurendamise vägev nimi vähendab ka kahtlusi, mida on ju kõigil.

See pikk vahemärkus on neile, kes ilmtingimata nõuavad „pöördumist“ eriti teoloogelt. Mu arvates oleks parem, kui inimesed unustaksid yldse kõik sellised aulised ja teotatud nimed, sest need tekitavad, nagu kõik säärased, ainult viha ja kadedust. Ja ka see, kes arvab, et usuline elamus on midagi erilist, ei peaks pyydma teda, vaid just seda, mis ei tundu talle suur, sest Rooma 11, 20 ei ole öeldud asjata ¹⁾). On vaja vaid suurendada olemasolevat ja teha pingelisemaks. Aga mitte mõelda sel puhul jälle, et suur nõnda tuleb iseendast, sest siis ei mõelda ju tööle, vaid sihile. Sihti, ideaali, ei saa eitada, kuid ta tuleb unustada siis kui ta on juba olemas. Ta saavutatakse kyll iseendast, aga mitte selkorral, kui mõeldakse, et ta saavutatakse iseendast, või kuidagi teisiti. Kui siht on käes, siis ei tohi mõelda, et ta on saadud, sest on olemas ka 2. Kor. 6, 10, Ilm. 3, 17.

Elamuseaegsed tajud on kirjeldatud võrdlemisi segaselt ja nende valik on niivõrd kirju, et ma pole kindel, kui selgeks saab ylevaade just sellelt kyljelt. P a l v e a e g s e t e t u n n e t e n a

¹⁾ Piiblisalmid on nende jaoks, kes arvavad, et säärane jutt on taoistlik ega ole kristlik, mitte jalustrabamiseks ega näitamiseks, et loen ikka piiblitki.

mainitakse: viletsuse tunnet võrreldes Jumalaga, koos kiituse ja tänuga (mille eest?) (V), mingisugust alistumismeeleolu (XVI, XVIII), hädust (XXX), nuttu (XVIII), valu sydames (XVIII, XXXI), korra on ka mainitud, et ollakse teadlik selles, mida tähendavad palvesõnad, nii on siis tegu teadvuse elavnemisega (XVI). See tundeolukord võib vahetult muutuda tulemuseks, kujunedes rahulduseks, mis olenedes inimesest ja välisest olukorrast, võib ulatuda resigneerunud või rõõmsast leppimisest peaaegu puhta rõõmuni. Kuid häda, mille pärast palutakse, ei lase teda iial jõuda äärmuseni. Ikka jääb kuskile kybemekenegi alistumist ja sellega koos ambivalentsi. Sest rahuldus on ju saavutatud nii, et inimene paneb endalt maha oma tunded ja mured, katsub laduda nad kellegi teise päale ja selletõttu vabaneb koor- mast, milleks on tavaliselt mure teiste või enese pärast ja hirm. Lastepalveis on hirm domineeriv, kas on kaotatud midagi, või tehtud halvasti, ja säärasel korral karistus on ju surmkindel. Jumalalt palutakse siis vaheleastumist yhel või teisel kombel²⁾. Pärastised hirmud on ainult selle kordamised, seoses sisuliselt enamasti vanemate haigusega, kuid alateadlikult tuntakse end vist ka sel puhul syydlasena. Hirm ja syy kokku ajab palvele ja toodab kõik tunded, mis on mäletatavad palve puhul. Enamasti on nõnda ja selle pärast inimesed otsivadki Jumala yles ainult hädas, et nende vanemad on õpetanud nõnda. Tõeliselt peaks lugu olema teisiti, kuid praeguses maailmakorras ei ole midagi parata.

Tundeolukord on palveagne ja on ka tulemuseks. Natukene kergem on eraldada teisi tulemusi palveagseist tajudest. Need on mingi veendumus ja järeldused igapäevasele elule. Tekstides mainitakse järgmisi otseseid, või hilisemaid tulemusi, milledest paljud on küll tundeolukorra edasikestmised (otsesed ja hilisemad tulemused eraldavad ainult V ja XI): sydame kergemine (V, XLII), rahu (X, XI, XVIII, XXIV), häämeel (XVIII, XLII), õnnelikkus (XXIV), rõõm (XLII, aga alles palve täitumise järel), lepitus (XI), aga ka alistumismeeleolu

²⁾ Ka siis, kui lapse palve täitub, ei järgne sellest alati usaldavat suhet Jumalaga, vaid võib tulla ka vaen (XXXV), kuigi tavaliselt lubadusele edaspidi otsida abi Jumalalt ja mitte inimestelt (XLII). Reageerimismoodused, kuigi rajavad kogu eluks, on juba lastel niivõrd erinevad, et ei saa ennustada, millised nad üksikuil juhtumel võiksid olla, vaid neid ainult kuidagi liigitada ja pyyda järeldada inimese edaspidist vaimlist käiku.

võib kesta edasi (XVI); elujõud ja seletamatu kindlus ning teadmine, et Jumal on inimesega (XXX, sama väljendab XXXI: Jumal on, olen taga isiklikus vahekorras). Kaugemad tulemused on: julgus ja tahe (V), või veendumus, et surm ei ole midagi karistuse taolist, vaid võidukroon ja lunastus, veendumus, mille kaudu saadakse rakendus ja tugipunktid usulisel alusel (XI), võib-olla, kuulub siia ka Jumala armastamine (X). Väljendused on väga yldised ja ma ei oska neid üksikasjaliselt analüüsida ega määrata kas palves ka on elemente, mis alles moodustaksid tundeolukorra. On tõenäoline küll, et ta on kompleksnähe, kuid olenev iga inimese reaalsest olukorrast.

On ilmne, et iga palve taga on mingi süütunne, mis laseb inimese paista iseendale viletsana. Kuid viletsusetunne, millele võiks ju veel liita väljendused enese väiksuse kohta (eriti II, XII A), näitab, et inimene võib nimetada end armetuks, ilma et tarvitseks säärast viletsust pidada patuks või patu tulemuseks. Nii on need, kes räägivad patutundest, ainult natukene teadlikumad palvetajad, osalt aga ka sellised, kes nähteile vajavad otsemaid nime. Kuid ka need, kes kõnelevad patust, räägivad vähe „patutundest“. X ei tunne end iialgi Jumala ees suure süüdlasena, väikesena ega viletsana, kuigi ta on „ärgeanud usklik“, ta sihiks on ju vabaneda pattudest. Aga pattude andeksannu tunnetusele järgneb temal rõõm, mis muutub naeruks, rahutunne ja taip, et ollakse puhas. Õieti ei saa öelda, et see, mida ta nimetab taassünniks, oleks muutnud ta juures midagi, jätkub ikkagi endine endakorraldamine, võibolla, selgemal kujul ja suuremas ulatuses. IX ja XIX juures, kes ei vihjagi pöördumisele, patutunne on jällegi palju kesksemal kohal. XIX kõneleb võrdlemisi lyhidalt olukorrast, millest ilmneb lisaks muudelegi vihjeile, et vastuseis patuteadvusele ta juures on väga suur ja ta tahab tulla toime ilma erilise pöördumiseta. Kuid temagi tunneb tulemusena kergendust ja nagu X juures jääb kõigest viimaks järele vaid pyyd ja tahtmine hoiduda edaspidi patust. IX kirjeldab üksikasjalisemalt, kuidas pikale arutlusele inimese mittevastavusest ideaalile on järgnenud palve ajal tunne, kuidas patt on raske ja ta on jäetud maha ning lahutatud nii, et laubale koguneb higi. See fyysiline tulemus näitab, et patuteadvus pidi olema väga suur. Ta pääseb sellest nii, et tunneb enda olevat koguni väikese. Siis juhtub muidugi, et ta enam ei taju koormat, sest tolmuhebet ei saa tepts rõhuda, ja ta muutub rahulikuks. Tule-

mus ei ole pöördumine vaid tõsisemaks muutumine. Kui ta oleks tahtnud, ta võinuks nimetada seda nii, sest huvi usuliste asjade vastu, kindlus Jumala olemasolus, kuuluvad ju pöördunuile.

Elamuse käik patuteadvuse puhul ei erine palvetajate omast, ta kaar on kyll suurem ja kuidagi asi ka erineva värvusega raasu. Kõik kogemused yhenduses sellega võivad esineda ka kyllalt elusate palvete juures, eriti enese tyhisuse tunne. Sellest räägib näiteks II yhenduses armulaua olamisega, XII yhenduses hommikupalve kuulamisega ja kirikus viibimisega. Väljendus, nagu „säravas kyynalde valguses tundsin äkki ennast väikesena Jumala looduses, mannetu osakesena maailmas. Ning sisimas töötasin pyyda lähemale sellele, kes mind ja maailma hoiab,“ ei erine ju õieti milleski neist, mida leiame nende juures, kes kõnelevad patust pöördumisest. Tunded on samad, neid ainult ei nimetata samadeks ja selle tõttu nad väliselt paistavad erinevat. Kõigil juhtudel inimene reageerib ära selle, mis teda koormab, tõmmates enda nii kokku, et koorem libiseb maha. Isegi tulemus tundub olevat õige palve puhul sama, mis patuteadvuse puhul: inimene kuidagi parandab end. Võiks sellepärast öelda, et inimene võib vabaneda patust nõnda, et ta ei teagi, et on olnud tegu patuga. (Oleks võimalik valida ka muid teid, kuid need nähtavasti ei vii nii hõlpsalt sihile, eriti, kui inimene ei teagi, mida ta just tahab saavutada).

XIII reageerib ära oma süütunde, mida ta ei nimeta patutundeks toetades õpetaja sõnadele igavesest elust, need haaravad teda otse kummalise veenvusega ja jõuga, ta on äkki kindel tulevase elu olemasolus, rahulik ja kindel, peaaegu õnnelik. Käik on täiesti sama, mis patuteadvuse ärareageerimisel oma väiksesse, kuid tulemus ei ole pysiv, süütunne hakkab vaevama jällegi. Võiks muidugi teha terava joone süütunde ja patuteadvuse vahele, kuid ta ei saa olla terav. On päris kindel, et kindlus pattude andeksandmisele pysib ainult sellepärast kauem, et autoriteet, kelle varal patud reageeritakse olematuks, on raasuke tugevam kui mõni maine autoriteet. Kuid just sellepärast, et on kasutatud ärareageerimise võimalust, ei ole tõelist vabanemist oma vigadest, inimene teeb lisaks uusi patte ega vabane neist kunagi. Ärareageerimine aitaks, kui inimesel oleks usk kyllalt kindel, kuid seda ju pole ning inimene ei taha pääseda oma vigadest yhehoobiga, vaid ainult praegusest talumatust olukorrast. Sellepärast tulemused kestavad vaid yyrikest aega.

Teine inimene mingil kombel asendab Jumala eriti siis kui kahtlejal ei ole seost Jumalaga ja teisel on. Kui teine teeb midagi, mida ei oodatud temalt või yldse kelleltki mitte, siis ta pole enam omataoline surelik, vaid siht, kuhu tasub pyyda. Tajusid selkorral peaaegu yldse pole kirjelatud, tulemused olenevad ysna sellest, milles isik on mõjunud. Toe otsija kaldub arutama, kas tema oleks talitanud nõnda kui teine, keda sageli peetakse halvemaks endast, millest järgneb, et teine talitas vastu ootust ja maailma korda. Siis muidugi tõuseb pyyd saada ise samasuguseks (VI, XV). Või, keegi on enne kahtleja kõigis usulisis asjus, kuid ei ole täiesti kindel, kas kahtlus on õigustatud, kui siis keegi teine, kes ei tarvitseks uskuda Jumalat, ometi usub, võib ka hakata uskuma (XXXVIII). Kui usklik toimib vastu lootusi, siis võidakse hakata kahtlema kahtlemise õigustuses (III, XV, arvatavasti ka XXI). Kui inimesel on teataval määral usku, siis teise sõnad, kellest teatakse, et ta on usklikum, mõjuvad muidugi samuti nagu Jumala sõnagi (XII). Viimati, teine võib hävitavaks peetud mure kaotada andes inimesele veende, et õnnetus on miskipärast ikkagi vajaline ja juhib kuskile (XXXVIII). Võib juhtuda muidugi ka vastupidi, et kui inimeses on ateismi idusid (sest maailmas on ju kyllalt asju, mis panevad kahtlema õige ja hää jumaluse olemasolus), siis teise ateism mõjub soodustavalt. Kuid tavaliselt ta ei mõju, sest kuuldes sõnu teiste suust, mida ise ollakse ka mõelnud kuidagi, inimene tunneb, et ateistil on midagi puudu (vrld. III, XXXIX). Siin tuleb muidugi arvesse ka teisi tegureid, võib-olla, koguni mitmeid. Ateism ja sageli ka usklikkus on normatiivseks muutunud reageerimisemoodused kellegi võõra suhtes (vt. lhk. 51). Eeslduseks muidugi on, et inimene ei ole veel täiesti kindel iseendas, midagi veel on kahtlemiseski kahtlane.

Mõnel puhul säärased inimesed ei otsi omale tuge teiste juurest, vaid lähevad kirjanduse juurde, siinsel korral eriti piibli (XXXII, XXIX, vrld. X, XXVIII), mis peab siis vastama kahtlusile. Võib olla koguni nii, et teise inimese asemel on lohutajaks mõni sõna piiblist (XXIII). Need juhud on haruldased juba selle tõttu, et kui inimene kahtleb, siis enamasti ka piibli autoriteedis ja tões ja ka need, kes pääle sääraste nimetavad piiblit, ei kasuta teda nõnda entsyklopeediana (III, V, XVI). Kui usklikkust mõõta sellega kas keegi usub maailma olevat vana 6000 aastat, või päikese jäänud seisma selleks, et Joosual oleks

võimalik rohkem tappa, siis muidugi usuteaduskonnas peaaegu vist ei leidugi usku. Mulle isiklikult tundub, et inimesed, kes oma kahtlusile otsivad vastust piiblist ja peavad teda autoritaatiivseks, tunnevad piiblit minimaalses ulatuses (nagu eelmainitud X) ja on väga laisad õppima olnud koolis.

Elamusekäik hardumuse juures, mis nagu eelnenust näha, on enamasti seoses mingi kogemusega loodusest, kaldub esimesel silmapilgul ka mõttelisuse poole. Kuid vaadeldes teda lähemalt näeme, et siis inimene on ometi kogu oma olemusega asja juures nagu palvegi puhul. Vahe on selles, et inimene ei lähe manguma midagi, vaid ta saab kogu aja ilma kysimata. Mu arvates ei saa öelda, et hardumuse korral oleksid tunded tähtsamad kui mingid mõttelised aktid, kuid nähtavasti tahe ei ole sääal iial nii kesksel kohal kui palve puhul. Alles tulemustes ta esineb, sest inimene tahab teha midagi, et saavutada edaspidigi sellist olukorda, mis tõepoolest annab väga palju, Paremad hardumusekirjeldused on antud juba eespool, kuigi õieti ei saa hardumust kirjeldada iialgi. Mulle aga tundub, et kirjeldused õigustavad mu teooriat hingestruktuuri kohta. Inimene ei koosne üksikuist funktsioonest ja need ei ole eraldatavad sellelgi määral nagu on meeled. Kui juba iial ei tegutse korraga ainult üks meel, siis on veel võimatum, et inimese seespool funktsioneeriks ainult üks osa korraga. Kyll aga võib inimene sundida enda liikuma teatavas suunas ja jätta kidunema osa endast teise kulul. Hardumuse, intuitsiooni, spontaanse tegelemise ja teiste taoliste nähete puhul, mida piiblis, võib-olla, õigusega, nimetatakse ilmutuseks, inimene jätab maha kaldumise yhte suunda ja on korraks jälle ainult tema ise, ilma et oleks võimalik teda jaotada mingil alusel. Kui seda siiski katsutakse, siis ikka juhtub, et mõnelt kyljelt elamuse kirjeldus jätab soovida. Nagunii nad ei ole iial usaldatavad täiesti, sest inimene tagantjärele võib rõhutada just mõnd erilist osa oma hardumuselamuses kas häbenedes või pidades mitteoluliseks teisi. Hardumus iseenesest kõikide kirjelduste järgi sisaldab õnne ja rahuldust. Need muidugi on väga yldised nimetused, kuid täpsalt ei saa muidugi öelda keegi, sest on ju viimati igale inimesele õnni iseasi ja sama nimetus ei tähista sama sisu. Ka sellest võiks järeldada, et sääraseil kordadel inimene on tõepoolest see, mis ta tahab olla ja on mõelnud enese olevat. Ainult siis on ju inimene õnnelik. Võib kysida, mis selles on spetsiifiliselt kristlikku? Vastata saab ainult, et hardu-

mus pole ise spetsiifiliselt kristlik ja ainult ta tulemused võivad olla vähem või rohkem kristlikud.

Kui vaadelda hardumuse tulemusi, siis võib eraldada juhtudel, mil yldse sellest kõneldakse, kaks päämist ryhma. Yhes (I—III, XII A) esineb mingi soov just nagu tasuna selle hää eest, mis on saadud nagu kogemata; teises (IV, XI, XXII, vrdl. XX) on tulemuseks intellektuaalne veendumus, minigite tõdede omandamine, kusjuures IV arutab kas nad on saadud intuiitiivse või diskursiivse mõtlemise kaudu ega julge vastata säärasele kysimusele. On võimalik ka, et arutatakse: kui katsun tasuda ehk siis edaspidigi saan veel midagi taolist. Mu arvates õige hardumuse puhul vaevalt diskursiivne mõtlemine on võimalik. Andmeid on väga vähe, kuid paistab nagu oleks veendumuse sisuks tavaliselt Jumala olemasolu, tema juhtimine ja kõige põhjustamine, kaitsemine ja tema häädu, võib-olla, et tuntakse kuidagi ka ta ligiolemist, või leitakse mõte elule. Iseendast ei saa öelda, et need mõtted, mis inimesele, kes nad on taibanud nõnda intuiitiivselt, muutuvad absoluutselt kindlaks, oleksid olemas alles päälle hardumust. On väga tõenäoline, et nad juba selle kestel on väga tugevad, kuid ometi mitte ainsad. XI ytleb lihtsalt, et ta on saanud rakendus- ja tugipunktid usulisel alusel, nii et mu väide tugeneb ainult kahel kirjeldusel. Soovi puhul on muidugi esimene olla Kristuse meelepärane, täita ta sõna ja pyyda olla ta sarnane (II), või pyyda lähemale sellele, kes hoiab maailma (XII A), olla tänulik (I). Võib-olla, et ainult seletuseks sellele soovile on sellised nagu hää olla kõige vastu (I), minna paremaks (XII A) ja väliseks jumeks mingisugune ükskõiksus enda vastu teades, et see, mis on, on nii hää ja ilus, et paremat ei saa olla (VII, vrdl. I, II). Yldiselt kõike muidugi võib nimetada sisemiseks rikastumiseks (XXVII), või yliloomulikuks hingekosutuseks (VII), kuid kogu elamusele tulemuse seisundilt võib anda veelgi rohkem ja koguni vastupidiseid nimetusi. Via negativat harrastavad mystikud ei erine sääraseist inimesist muult kui astmelt. Võib olla, et kui siinmainitud inimesed oma elamusi peaksid kuidagi ebatavaliseks, neil oleks rohkem auahnust erineda muist, nad oleksid valmis mystikud.

On päris loomulik, et selliseile inimesile ka asjad esinevad teisiti, eriti muidugi need, millede vastu senini on oldud ükskõikne. Ainult III, XII, XVI mainivad uut suhet loomadega, nad ei tunne enam inimese aule olevat kohustava hävitada neid.

Muidugi need, kes peavad vajaliseks seda nimetada, on, kas enne olnud teisiti, või elanud teises olustikus. Kindlasti on inimesi palju rohkem, kellel suhe on muutunud, kuid nad ei ole arvanud vajaliseks mainidagi seda. Võiks öelda küll, et see ei kuulu enam usklikkusse, vaid eetikasse, kuid niipalju mu arvates need kaks on ikka seotud, et inimene, kes rahuliku sydamega piinab inimesi või loomi, kellel ei ole aukartust muude kui enese vastu, ei saa olla usklik. Kui inimene teab, et ta on määratud valitsejaks kogu looduse üle, siis ta pole enam kristlane.

Kirjeldajate seas leidub nagu ikka ylbustki. Ei saa nimetada neid ninakaiks, kes tahaksid teistele valmistada sama, mida nad ise on tunnud olevat hää. Aga kui sinna on lisanenud enda võrdlemised vanade, suurte usumeestega, siis võib juba kysida, mis on inimesele tähtsam, kas olla ise midagi erilist teiste arvates, või anda teistele. Ja on tõenäoline, et talle juba esimene on olulisem. Kuid parem on jällegi kindlasti, kui inimene seda ytleb ja ei haudu ainult eneses, sest silmakirjalised on kõige halvem liik ja teistele ohtlikum. Auahnusest täiesti vabu inimesi ei leidu küll maailmas, aga need, kes pyyavad vabaneda, on mitmeid kordi paremad kui need, kes varjavad oma auahnust endalegi. Sageli just need auahnemad kõnelevad, et neil pole olnud tähelepanu äratavaid usulisi elamusi (just nagu selliseid oleks tahetud), või vaigistavad nende oma arvates vajaliste puudumist sellega, et noortel inimestel puuduvat julgus asju tunnistada tähtsaks, neid pisiasju, milledega vanemad hooplevad, või vabandavad end sellega, et ka suured usumehed pole alati olnud elusad usuliselt. Igayks, kes kõneleb nõnda tundub mulle kahtlane, samuti ka need, kes vabandavad, et neil pole olnud visioone ega ilmutusi. Kuid viimasel korral ei ole olukord nii ohtlik, sest ei tarvitse seda seletada nõnda, et inimene oleks pyydnas endale yletatamatut, vaid ainult, et inimene on saanud ymbruskonnalt kujutluse nagu just need oleksid vajalised ja kaitseb nyd ennast nende puudumisel. Kuid ka igasugune endakaitsemine on kangekaelne enda õigustamine. Ja kuigi see vahel tundub vajaline, on siiski vist võimalik saada läbi temata.

Ma ei puuduta seda, mis neist kirjeldusist võiks saada lapseusu kirjeldamiseks, kuigi on võrdlemisi hääd ja huvitavat materjali. On selge neistki, et laps teeb mõtteliselt enam tööd kui vana inimene, kes mõtleb teatava kindla süsteemi alusel ja suurema osa oma elu elab alateadlikult selle tõttu. On ilmsesti näha,

et kui vanem inimene saaks muutuda tagasi lapseks, ta suudaks maailma rikastada ja suured kysimused viia lähedamale lahendusele. Praeguses olukorras aga inimkond on võrreldav seaga, kes vahel pahema vahel parema külje pöörab porri ja rõhib mõnuledes seni kui ussid siginevad sisse ja ta ise muutub poriks. Ei ole võimalik öeldagi, kas see seisund on muudetav.

Kuid ma tsiteerin siin mõlemad kindlad sekundaarse mina ärkamise kirjeldused. Osalt selletõttu, et yhel korral keegi vanem inimene syndmust peab Jumala ilmutuseks, osalt sellepärast, et ka minu arvates sellised juhtumid on tähtsad, kuigi vist mitte nii nagu arvavad asjaosalised ise. Olen päris kindel selles, et nad on tõepoolest Jumala ilmutused alati, kuid nende nimetamine nii suure nimega on sama kardetav kui nendest koguni möödaminemine, või nende tyhiseks jätmine. Usun, et nagu inimkonna alguses esines mingi „yrgilmutus“, nii ta esineb ka iga inimese elus. Kõik, mis juhtub edaspidi on ikkagi vaid selle ilmutuse viimistlemine ja kujundamine olenedes ymbruskonnast. Kuid selle juures tuleb pidada meeles, et ilmutus ei sisalda iial midagi, mida inimesel enne ei oleks olnud. Inimeses on, nõnda öelda, hulk vektore, nende yhendamine ja sellega sihi saamine ongi ilmutus. Kuid inimene tavaliselt ei näe kuhu resultant ulatab, ei tea ta tugevust ega päris kindlasti ka ta sisu. Resultandi sihti elu kestel on vaevalt võimalik muuta, kuid teda võib tugevdada ja nõrgendada selleski ulatuses, et inimene näib seisvat paigal. Et see syndmus on ka mingi hardumus, siis on muidugi loomulik, et kõik edaspidised hardumused on ainult esimese väljendused antud juhul kasutada oleva ainesega. Ainult need inimesed, kellele hardumused kipuvad jääma tyhisemaiks ja sisutumaiks kui oli see ja talle järgnevad, on minemas teed alla.

XII B jutustab: „Millegipärast tundus mulle siis, ja ka praegu seda meenutades, et see oli päev — mingi omapärase võluga. Selgesti nägin, kuis vihmapiisad langesid oja vette, moodustades seal pisikesi mullikesi, kadudes kohe, et anda ruumi uutele mullikestele. Jälgisin seda mängu ja mulle tundus see nii imetoredana, nagu mingi kindla korra järgi tekkisid pisikesed mullikesed, kadusid ja tekkisid uuesti... Ei oska kirjeldada, milline tunne mind valdas, arvan, et ma nagu ise oleks olnud üks mullikene, nagu oleksin kokku sulanud kõige selle mänguga. Yhtlasi oli tunne, nagu ei oleks mul midagi tegemist kõige oma ymbrusega, nagu oleks ma hoopis midagi muud, kui kõik, mis minu ymber — tundsin end nii yksikuna, maha jäetuna, mul oli nagu hirm oma olemasolu yle. Umbes selles järjekorras käisid mõtted ja teadvusolukorrad läbi mu pea... Ei tea, kui kaua mind

sellised tunded valdasid, kui ma aga tõusin, et minna, siis sadas juba päris tugevasti. Ma sammusin aga aeglaselt, paljapäi läbi vihma, oli tunne, nagu ei oleks mul mingit tegemist selle vihmaga, ei tundnud, et juuksed hakkasid varsti tilkuma, olin nii enesesse syvenenud. Siis valdas mind järsku mingi kurbus, nagu oleks kõik ilus kadunud, nagu oleks täna viimne päev elada. Ei tundnud mingit rõõmu lihavatest lutsudest, mis rippusid, pajuoks lõpuste tagant läbi aetud, minu käes. Tundsin jälestust ja yhtlasi kaastundmust nende abitute kalakeste vastu, kes äsja veel olid vitsal sipelnud. Jooksin ruttu oja äärde tagasi ja päästsin nad ykshaaval vitsa kyljest, ojavool kandis nad kõik allavett — valendavad kõhud ylipidi. Ahingi viskasin yle oja põõsasse ja siis alles taipasin, et olen läbi-märg.“

XXV kõneleb: „Kord olime ametis teineteise tagaajamisega yle turbasoo kraavide. Kaaslane, kes minu eest pyydis igal juhul ära jõuda, hyppas — aga otse turba kraavi, mille mudane vesi talle peaaegu rinnuni ulatus. Pidin hakkama parajasti naerma, kui korraga — mingi erakordne imelik tundmus minus ärkas. Mul oli tunne, nagu oleks ymberkaudsed esemed hoopis teistsugused, kui nad senini olid olnud, sel momendil tundsin end nagu kõigist mahajäetud olevat. Yhtlasi oli aga ka tunne, et mina ise nagu omaks rohkem tähtsust, kui kõik see ymberkaudne. Ei oska sõnadega väljendada neid tundmusi ja muutusi, mis vallutasid mind tol hetkel.“

Mõlemad kirjeldused yhtuvad selles, et inimene ärkamiseviivul tunneb enda olevat yksi ja erinevat kõigest muust, mis on ta ymber (vrdl. V, lhk. 51). See on ka vist tyypiline, võib olla, vajaline, et inimesest yldse edaspidi saaks midagi iseseisvat ja edasiviivat maailmas. Kas aga alati käib kaasas mingi norutunne, seda ma ei tea öelda. Et syndmus on lahkumine lapsepõlvest, siis on võimalik, et enamasti, kuid vist mitte alati.

Viimati võib kysida, mida suudaks teha usuteaduskond usu-elu intensiivistamiseks, kas yldse midagi suudab tema? Võiks vastata eitavalt, sest kõigist kirjeldajaist ainult kaks mainivad, et loodavad siin oma usuliste vaadete syvenemist (XXI, XXIX). Selliseid on muidugi ka teiste hulgas, kuid ei ole väidetud liiga, kui ytlen, et tavaliselt ei tulda saama muud midagi kui diplomit. See on ju yheks põhjuseks, miks meie kirikuõpetajad seisavad vaimliselt väga madalal. Pääle selle tuleb arvesse veel kaks põhjust minu arvates. On ju nii, et jutluski suudab pakkuda midagi ainult väga vähestele, veel vähem siis loeng või mõni seminariharjutus. Ikkagi on ainult murdosa neid kuulajaid, kes võtavad säält kaasa midagi, enamik tukub oma aja ära ja katsub kuidagi saada pastoriks. Et tal ka enesel pole pakkuda midagi, on enamasti ilmne. Teine põhjus on just see, et inimesele ei saa anda midagi,

kui ta ei võta vastu, või pole võimeline võtma vastu. Mõned on niivõrt rumalad, et neile tuleb õpetada äärmiselt algelisi asju, oluliste jaoks neil ei jää aega. Ja teised on säärased, kes võivad nälgida ka kymne roa juures oletades, et nende suudele ei kõlba toidud, mida pakutakse sihukeses kohas. Sinna kuuluvad kõik, kes väga targad on eneste arvates, tulevased seltskondlikud kirikuvyrstid, kes kasutavad usku ettekäändeks muude sihtide saavutamisel, teisalt need vaimulikus kõrkuses „pöördunud“, kelle arvates kõik muud inimesed on uskmatud. Needsamad tavaliselt kaebavad ka oma usu röövimist usuteaduskonnas, mõlemad aga selle pärast, et neil seda peaaegu polegi, sest nende usk koosneb teatavaist kõnekäändudest, mis on kasulikud ajalises elus mugava ära elamise saavutamiseks ja igaveses elus parema koha omandamiseks. On vist ikka kindel, et kellel on, sellele antakse, kellel pole, sellelt võetakse ära ka see, mis tal on. Et röövlid (sest seltskondlike kirikuvyrste vaevalt võib nimetada teisiti) ja „pyhakud“ on otseses seoses teineteisega, selleks pole midagi vaja teada Tšuangtsest, piisab variseridest. Praeguses usuteaduskonnas leidub kummatki liiki, kuid olen kindel, et mõlemat vähem kui 10 aastat tagasi, mil pastoritest oli suur puudus. Praegu ei lagasta usulist elu enam niipalju usuteaduskond, kui just see suure hädaga kokkulapidud pastorkond ja tema päruniaegsed ideaalid. Vist ei ole enam palju inimesi, kes kavatsevad hakata kirikuõpetajaiks au ja tähtsuse pärast, mis on sellel ametil, kuid kirikuõpetajate seas on neid veel kyllalt, kes on veendunud oma tähtsusest, kelle usk koosneb teatavaist pyhapäeviti loetavaist sõnadest. See ei ole öeldud etteheiteks ega taha olla seoses armastuse puudumisega kiriku vastu, vaid halades seda olukorda, millega peame leppima. On ju peaaegu ilmne, et kõige vähem kristlust leidub ehk tema kutsutud sulaste juures, olgu need siis väga vagad, või need, kes kasutavad usku hyppelauaks.

On kyll mõistetav, et iga inimene oma usku peab kõige paremaks. Kui keegi armastab, siis ta on päris kindel, et maailmas keegi ei tee seda nõnda nagu tema, veel kindlam on aga inimene oma usu suures väärtuses. Kuid eluõigus peaks olema kõigil. Kyllap viimati viletsus sureb ise. Selletõttu ei ole õige arvustada ega õige jätta arvustamata. Vihjan ainult kahele asjale, mida endastmõistetavalt võib käsitleda ka hoopis teisiti, kuid, kahjuks arvan muidugi endal olevat õiguse. Esmalt võidakse öelda, et kõik, mis usuteaduskond saab teha, võibolla, tahab teha, on kasvatada

usklikkust, kuid mitte just ristiinimesele omast. Selle kohta ma arvan, et kui me seame selle nõude esikohale, siis oleme jõudnud lihtsalt selleni, et maailmas on palju usundeid ja „ristiusk“ üks nende seast. Säärasel korral meil on võimatu tõestada, et ta oleks parem kui mõni muu, eriti kui väljume pragmatistlikult seisundilt, sest budhismil on vast rohkem olnud häid tulemusi kui kristlusel. Minu arvates on iga usklik inimene eo ipso kristlane ja misjoni ylesanne on ainult õpetada inimesi selle väljendamiseks valima paremaid vahendeid kui endised olid neil. Kristus on u s u rajaja sellelt seisundilt, aga mitte „ristiusu“ rajaja. Teine asi, millele paneksin käe, on tee kuidas saada usklikkusele. Siin on ilmne kõigilt usundiloost saadavalt tõikadelt, et alati on olnud ringlemine. Juutluse pika käskudetäitmise tee Kristus ja Paulus asendasid yhe sammuga, uskumisega, lapseks saamisega; katoliku kirik arendas sellest jällegi käskudetäitmise tee nimetades nad ymber kristlikeks; Luther rajas uuesti kõik yhele sammule: ainult usust õndsakssaamisele, kuid tema järeletulijad leiutasid jälle käsud, mitte kristlikud, vaid evangeelsed ehk luterlikud. Ja nyyd, minu arvates, maailm on kyps jällegi yhele sammule minemiseks. Selline ei ole käik olnud ainult siin, vaid ka budhismis ja kyllap kõigis muis usundis maailmas, ikka on nõnda, et kui inimene ei suuda enam olla pääsukene, siis ta hakkab teoks. Meil praegu on ametlikult nõnda, et oleme teod, kuid arvame, et selle mööndamisega saavutame Jumalalt tunnistuse, et oleme pääsukesed. Muidugi on õigus elada pääsukesel ja teol samuti, kuid teol ei ole õigust pääsukest pidada ketseriks ega pääsukesel ainult naerda tigu, kelle liikumist ta kindlasti ei pane tähelegi.

Kuid öelda rahulikult ja selgelt: mul ei ole suuremat lootust asja paranemisse. Kirikult ei ole loota mingit sisemist jõudu usklikeks muutumiseks ja usuteaduskond ei suuda midagi teha inimestele, kes enamasti teavad, et nad varemhiljem tahes-tahtmata peavad saama samaseiks kui on eelnenud. On ilmne meie kirikutylidest, et elatakse illusioonist nagu oleks kristlasi ja usklikke inimesi kesteab kui palju, nagu hoolitaks maailmas midagi neist sõnust, mis tulevad kirikuvyrsti või vagatseja suust. Tõeliselt aga kirik sellisena nagu ta on, on kaotanud kõik oma mõju ja tal ei ole peaaegu muid ylesandeid enam kui ornamentaalsed. Ja neidki ta täidab halvasti. Kui on veel loota pääsemist, siis inimesilt, kel on võimet hardumusele, kes ei aele ainult surnud prahis ega

pyherda rumaluses. Kuid, kas on võimalik puhastada seda eksi-arvamiste ja lolluse rägestikku, mis on kasvatatud usu ymber? On inimesi, kes väidavad, et see on hõlbus, tarvitsevat ainult jätta kõrvale mõned iganenud dogmad. Kuid see ei päästa midagi. On teisi, kes ütlevad, et kõik on korras, kui me arvame ja usume nõnda nagu meie esivanemad. Aga ka need eksivad, sest siis peaksime põletama nõidu, ortodoksne luterlus ju nõuab sedagi. Eksiarvamiste ja lolluste juured on palju sygavamal kui oletavad need inimesed. Lugu võib olla umbes selline nagu Jaaval neil päevil, mil *Pithecanthropus erectus* elas kõrvuti *Homo sapiensiga*. Paulus ei võrrutanud asjata Jeesust Aadamaga, ta oli tõepoolest nagu cromagnonlane neadertaallaste seas. Vahe on ehk ainult selles, et praegused neadertaallased on kavalamad kui eelmised. Kuigi Neander, kelle järele koht sai nime, oli korralik ortodoksne inimene, ei tähenda neandertaallane siinkohal ainult ortodokse, vaid yldiselt nydseid inimesi. On oletatav, et Jeesusel oli sama-sugune tunne vaadelda kaasaegseid nagu cromagnonlasel neandertaallasi. Ei saa ju eitada, et nad on inimesed, kuid ometi nad ikka ei ole ka. Nad teevad asju, mis nagu ei olegi inimlikud, tegid Jeesuse ajal, teevad nydki.. Jämedate joontega öeldes: inimesed, kes arvavad, et nad on loodusekroonid kisklevad omavahel emaste pärast. Ometi nad on niikaugel ahvidest, et oskavad anda sellele toimingule õilsamaid nimetusi, nemad võitlevad kas usu, vabaduse või parema maailmakorra eest. Kuid, kui vaadelda, mida need võimaldavad, siis paistab selgesti välja alus, millele kõik tugeb. Õige usk võimaldaks sellele, kes teda kuulutab präbende ja „avvo“ seltskonnas; vabadus kolooniaid ja rohket väliskaubandust; parem maailmakord valitseda nende yle, kes valitsesid ennem. Kõik kokku muidugi võimaldab pidada valituma koostisega haaremit kui varemalt. Ja olgu psykoanalüüs kui rumal nähe tahes, ta vähemalt on näidanud „inimestele“ korra nende tõelist olu.

Need väited võiksid saada ilmseks mõnelegi, aga seda, et ka ristiusk on kasutatud ära neandertaalsuse õigustamiseks ei taheta tunnistada meeleldi. Kuid ometi see on samuti ilmne. Kysimata kas maailmakord kreeklaste, roomlaste, germaanlaste juures oli kristlik, oletatakse, et ta oli. Neid yksikuid, kes sõrmeotsadega julgevad puudutada asja teisest kyljest on äärmiselt vähe, neid, kes lähevad asjale juurteni, on veelgi vähem. AUGUSTINUS,

nagu paganad enne teda, õigustas prostitutsiooni väites, et selle olematuse korral juhtuks poisiohtu meeste poolt liiga palju abielurikkumisi! Olnuks aga loomulik kysida kas tolleaegne ja praegune perekonna struktuur yldse on kristlik, või ta on loomult, nagu väidab KANT, ainult yhisus majariistade kasutamise alal. Paganlik perekond on ainult üks nähteid, mida peetakse kristlikuks, aga sellest kurja juurest tekivad kõik muud paganlikud nähted, mida ka pyytakse vööbata kristlikuks: kapitalism, militarism, imperialism. Inimesed on räägitud nii uimaseks, et nad ei kahtlegi nende institutsioonide kristlikkuses. Muidugi, kui kapitalismi kaitsemine kuulub ristiusu juurde, kui prostitutsiooni teoreetiline toetaja on ortodoksne, siis on ilmne miks nende asjade vaenlasi siunatakse ristiusu vaenlasiks. Mitte ainult seda, vaid on ka kahtlane kas keegi praeguelavaist näeb aega, mil see lolluste ja eksiarmiste rägastik on kadunud.

Kirjutasin selle artikli mõeldes, et teoloogel on kasulik teada midagi yksteisest ja taibata kas või vaid, et on omataolisi. Selliseist asjust nagu need, mida puudutatud siin, ei ole vajaline nii palju kõnelda kui just mõelda. On vaja enne saada korda iseendaga, kui minnakse parandama maailma. Muidu juhtub, et minnakse mitte parandamise vaid selle au pärast, mida säält võimalik saada, või parandatakse nii, et pööratakse paar asjakest teisiti ja valmis ongi. Paari asjakese tagurpidi pööramisega kannatavad ikka ainult need, kes ei oleks pidanudki kannatama, kirikuvyrstid ja vagatsejad jäävad rahulikult sinna, kus nad olid. Maailma parandades peab aina mõtlema sellele, kuidas on parem teistele, mis nemad saavad sellest hääd, mitte aga, mida saan mina. Selle tavaliselt unustavad ka need mõnedki, kes on läinud välja teaduskonnast suurte lootustega ja kavatsedes palju. Need näen olevat alistunud ja saanud niisama tyhiseiks nagu olid nood, kes elasid enne neid. Kõigile, kes kardavad, et pyyan saada nooremaid teolooge oma mõju alla ja hävitada nende „usku“, olgu öeldud lohutuseks, et ma ei taha rajada mingit koolkonda ega kuulda enese sõnade järelerääkimist. Ei ole oluline, keda inimene peab autoriteediks, keda ta kasutab ära omale jyngriau hankimiseks, oluline on ainult, et tast saaks inimene ja mitte mädanev puukänd. On oluline ka, et ta ei näeks unes end juhatavat Nikea kirikukogu.

Piibli juubeli tähistamisest.

Uku Masing.

Teoloogidele ja kirikutegelastele on heidetud ette õigusega, et nemad pole hoolinud piibli meeletuletamisest 1939 aastal. Etteheide poleks õigustatud kui ei tähistataks igasuguseid muid juubeleid. Võib ju küll öelda, et on ilmunud uuest tõlkest Uus Testament, kuid arvestades olusid, milledes ilmus esimene piibel, pole meil mingit põhjust olla uhke oma saavutusile. Ka „Looduse“ „Suurt Piiblit“ võiks arvestada kuidagi teoloogide poolt juubeli meelepidamiseks. Kuid sellestki on vähe.

Revideerides viimast mul tõusis jällegi yles üks ammune mõte: peaksime õieti hankima korra selguse selles mitu inimest on tõlkinud ja piirama võimalikult täpsalt need osad. Sest revideerimisel ilmneb, et osa raamatuid on tõlgitud hästi, teised võrdlemisi halvasti, samuti on väljendusist näha, et teatavad osad on yhelt, teatavad jällegi kelleltki teiselt. Sellesse kysimusse suudaks selgust muretseda ainult konkordantsi koostamine. Tuleks võtta olemasolevad heebrea ja kreeka konkordantsid ja igale tsitaadile lisada eesti vaste vähemalt neljast esimesest trykist. Hiljem tuleks nende alusel koostada eesti-heebrea-kreeka indeks. Siis oleks võimalik määrata kindlaks, kes ja kust keegi on tõlkinud, kuid oleks olemas ka hõlbustus sellele, kes teeb järgmise piibli-tõlke revisjoni, võibolla, saja aasta pärast.

Muidugi on töö kohutavalt suur ja vabatahtlikke ei leidu arvatavasti. Sellepärast mõtlesin teha kohustuseks igale, kes tuleb heebreakeele eksamile, tuua kaasa vähemalt sada tsitaati. Nõnda oleks võimalik töö lõpetada ehk umbes kahekymne aastaga. Kõigilt AUSi kiriku tenistuses olevailt liikmeilt palun toetust sellele ettevõttele. Kiriku arkiivis või kihelkonnas leidub sageli vane-maid piiblitrykke ja nende läkitamine AUSile oleks soovitav, sest igast trykist läheks vaja mitu eksemplaari, et oleks võimalik sama-aegne töötamine. Muidugi, sellele, kel on konkordants, või, kes tahaks töötada kaasa ja tal pole konkordantsi, saadaksin meeleldi andmed ja juhised.